

СТУДІЇ
З ІСТОРІЇ ПОДІЛЛЯ

Підготовлено до друку у Центрі дослідження
історії освіти Поділля
29013, м. Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
E-mail: kgpa_nauka@ukr.net

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Державний архів Хмельницької області

Віктор Адамський

**ПОДІЛЬСЬКИЙ
КООПЕРАТИВНИЙ З'ЇЗД
(9-11 квітня 1917 р.)**

Хмельницький
2017

УДК 334.73:061.3(477.43/44)"1917"(09)

ББК 63.3(4Укр-4Хме)-2+65.208

А 28

Рекомендовано до друку Вченою радою
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(протокол № 5 від 26 травня 2017 р.)

Рецензенти:

Завальнюк О. М. – доктор історичних наук, професор

Рекрут В. П. – кандидат історичних наук, доцент

Телячий Ю. В. – доктор історичних наук, професор

А 28 Адамський В. Р.

Подільський кооперативний з'їзд (9–11 квітня 1917 р.)
/ В. Р. Адамський. – Хмельницький: ФОП Мельник А.А.,
2017. – 96 с.

ISBN 978-617-7600-03-8

У книзі на основі архівних документів та матеріалів преси досліджено історію скликання та проведення Подільського кооперативного з'їзду, що відбувся у Вінниці в квітні 1917 р. Проаналізовано персональний склад учасників форуму та ухвалені з'їздом рішення з найбільш важливих питань, що їх окреслила нова революційна доба.

Видання розраховане на викладачів, студентів, учителів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться історією України та Поділля.

Видання здійснене за фінансової підтримки Хмельницької обласної громадської організації архівістів та дослідників Поділля «Поклик віків».

УДК 34.73:061.3(477.43/44)"1917"(09)

ББК 63.3(4Укр-4Хме)-2+65.208

ISBN 978-617-7600-03-8

© В. Адамський, 2017

© С. Колісник, художнє
оформлення, 2017

9–11 квітня 2017 р. виповнилося 100 років з часу проведення Подільського кооперативного з'їзду. Цьому форуму, як і загалом розвитку кооперативного руху на Поділлі після Лютневої революції в Росії 1917 р. вітчизняною історіографією новітнього періоду приділено чимало уваги¹. Однак ця констатація потребує істотного уточнення. Як правило, заявлена тема не розглядається як окремий предмет дослідження, а студіюється у більш ширшому контексті суспільно-політичних трансформацій революційної доби або при вивченні громадської діяльності відомих у краї кооператорів².

¹ Ректур В. П. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.). – Вінниця: ПП Балок, 2006. – 408 с.; Яценко О. В. Участь кооперації у встановленні влади Української Центральної Ради на Поділлі у 1917–1918 рр. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Серія історія: зб. наук. праць / за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – 2009. – Вип. 16. – С. 123 – 128; Гандзюк В. О. Часописи Поділля в процесі творення державницької ідеології українства (1917–1920 рр.): Монографія. – Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2009. – 368 с.; Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.

² Марочко В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.). – К.: Kots Publishing, 1995. – 224 с.; Фареній І. А. З історії становлення кооперативного руху в Наддніпрянській Україні (друга половина XIX – початок XX ст.). – Черкаси: Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2003. – 144 с.; Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: Монографія. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2008. – 432 с.; Аліман М. В., Бабенко С. Т. Історія споживчої кооперації України. – Львів: Ін-т українознавства НАН України, 1996. – 384 с.; Кузіна Б. С. Кооперація Поділля в Українській революції 1917–1921 рр. // Красзнавець Хмельниччини: наук.-краєзн. зб. / гол. ред. Л. В. Баженов, відп. ред. С. А. Копилов. – Кам'янець-

З огляду на цю присутню обставину серед науковців немає єдності навіть у принциповому питанні щодо загальної оцінки з'їзду. Одна група дослідників, услід за В. С. Лозовим, схильна вважати проведений форум як першу установчу акцію подільського українства³. Натомість О. М. Завальнюк та В. Б. Стецюк оцінюють настрої учасників з'їзду дещо консервативніше. Науковці вважають, що «чимало його делегатів досить стримано поставились до питання національного самовизначення України», хоча при цьому й підтримали ідею перетворення Росії у федеративну республіку⁴.

Щодо самої підготовчої роботи зі скликання з'їзду та перебігу його пленарних засідань, то проблема залишається відкритою для проведення ретроспективних студій. Водночас наявні в Державному архіві Хмельницької області матеріали, а також повідомлення в періодичних виданнях регіону дозволяють реконструювати процес скликання та роботи форуму. Відтак у пропонованому дослідженні автор ставить за мету відновити одну із важливих сторінок історії краю революційної доби. З урахуванням певної контрверсійності в оцінці цієї насправді знакової події, ми уникатимемо жорстких констатацій та намагатимемось розкрити хід подій через призму максимальної подачі документальних матеріалів, які зосереджені як у фондах архівосховища, так і в тодішній пресі. Аби повніше та колоритніше передати дух часу, ми подаватимемо цитати мовою оригіналу, власне так, як вони занотовувались сто років тому.

Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. – Вип. 10. – С. 120 – 124.

³ Лозовий В. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис). – К., 1999. – 29 с.; Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2011. – 272 с.

⁴ Завальнюк О. М., Стецюк В. Б. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 52 – 53.

Лютнева революція 1917 р. значно активізувала громадський рух у регіонах України, зокрема й на Поділлі⁵. Це було зумовлено низкою обставин, найголовніша з яких, вочевидь, полягала у бажанні безпосередньо впливати на формування нових органів влади шляхом делегування своїх представників до різних державних та самоврядних структур. При цьому проявлялася одна риса, що її досить чітко підмітив сучасник. В. К. Винниченко з цієї нагоди писав: «... українські організації й товариства, виникаючи переважно серед професійного оточення, формувались і будувались головним чином не по професійному, а по національно-політичному принципу. Учителі, кооператори, адвокати, лікарі, фершали, студенти закладали свої товариства, скликали збори, збирали з'їзди не так для забезпечення своїх чисто професійних інтересів, як для українізації їх, для затвердження в своєму найближчому й найнеобхіднішому для них оточенню своєї пробудженої ніжності»⁶. Навіть якщо ці процеси не стали всеохоплюючими, то все ж таки увиразнення національного чинника у суспільних трансформаціях весни 1917 р. годі заперечувати.

Найбільш потужною професійною організацією на Поділлі у цей період виступали кооперативні інституції. Як організаційна структура кооперативний рух у регіоні

⁵ Воловик В. П., Воловик О. В. Події Лютневої революції 1917 р. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Серія історія: зб. наук. пр. / за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця: Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – 1999. – Вип. 1. – С. 58 – 59; Адамський В. Кам'янець-Подільський у суспільно-політичних трансформаціях навесні 1917 року // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. праць / ред. кол.: О. О. Заремба (голова), Л. В. Баженов, Д. П. Ващук та ін. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2017. – Т. 1. – С. 6 – 22.

⁶ Винниченко В. Відродження нації. – К.-Відень, 1920. – Ч. I. – С. 77.

був сформований ще на початку ХХ ст., коли завдяки старанням подвижників справи вдалося збудувати розгалужену мережу власних установ та створити окремий сектор економіки, що відчутно впливав на соціально-економічний розвиток краю⁷. Найбільш діяльну участь у цьому брали представники української та єврейської етнічних груп. У структурі населення Подільської губернії перших нараховувалося майже 80 відсотків, а других – понад 13%⁸. Питома вага останніх пояснюється тим, що регіон належав до тринадцяти адміністративних одиниць імперії, законодавчо віднесених до так званої «смуги єврейської осілости», спеціально визначеної для компактного проживання євреїв. У такий спосіб царські урядовці намагалися запобігти їхньому проникненню у великоруські губернії, маючи за мету захистити російське підприємництво від єврейської конкуренції. Однак цим рішенням не обмежувався перелік законодавчих обмежень. Уже в межах «смуги осілости» євреям заборонялося проживати в селах (крім жителів єврейських колоній, які займалися сільським господарством), бути власниками і орендарями земель, шинків, як це мало місце, наприклад, за часів

⁷ Рекрут В. П. Споживча кооперація Вінниччини: через століття до майбутнього // Вісті Центральної спілки споживчих товариств України. Діловий випуск. – 2004. – № 9–10. – С. 24; Яценко О. З історії спілкового будівництва української кооперації на Поділлі (початок ХХ ст.) // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. – 2009. – № 2-3. – С. 72; Кузіна Б. С. Історія споживчої кооперації Поділля (1861–1914 рр.). – Хмельницький: ПП Цюпак А. А., 2010. – С. 126; Михайлик А. О., Баженов Л. В. Сільське господарство, промисловість і торгівля Правобережної України в ринкових умовах 1861–1914 рр.: Монографія. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2016. – С. 257 – 258.

⁸ Григор'єв Наш. Поділля: Географічно-історичний нарис. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня Под. Губ. Нар. Упарви, 1919. – С. 20.

царювання Олександра III. Відтак іудеї змушені були займатися переважно торгівлею і ремісничою діяльністю в умовах надзвичайно гострої конкуренції⁹. У своїй сукупності це породжувало гострі економічні та етносоціальні проблеми.

Щодо українського складника кооперативного руху, то з огляду на неможливість за умов самодержавства провадити відкриту політичну діяльність, до кооперації долучалися більш свідомі політично та національно сили української демократії, які прагнули працювати на громадському ґрунті для українського трудового люду¹⁰. Здебільшого це були представники без виразного партійного світогляду, але з безперечними народницькими симпатіями. Саме вони надали кооперації ідейного змісту і зробили її, завдяки цьому, помітним чинником не тільки в економічному, але й культурно-політичному житті українського суспільства.

Відтак не викликає особливого здивування той фактор, що у початковий період революції кооператорам вдалося швидше організуватися, аніж іншим групам українського громадянства¹¹. Уже 14–15 березня 1917 р. у Києві відбувся губернський кооперативний з'їзд, який «обернувся у першу прилюдну українську маніфестацію»¹², оскільки у його роботі брали участь представники з усієї України.

⁹ Магась-Демидас Ю. І., Федьков О. М. Кооперативний рух у Подільській губернії (1860-і – 1914 роки). – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 22 – 23.

¹⁰ Фареній І. А. Про роль інтелігенції в становленні кооперативного руху у Наддніпрянській Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2004. – Вип. 8. – С. 128 – 134.

¹¹ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень: Український соціологічний інститут, 1921. – Т. 1. – С. 16 – 17.

¹² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. В 2-х т.: Документально-наукове видання / упоряд. К. Ю. Галушко. – К.: Вид-во «Темпора», 2002. – Т. 1: «Доба Центральної Ради». – С. 54.

Форум заслухав низку доповідей, зокрема Х. Барановського «Про кооперативне будівництво на Україні», П. Христюка про видання щоденної газети для селян «Народня воля», П. Пожарського «Про об'єднання культурно-просвітньої роботи кооперативних союзів» та ін. Основна їхня сутність у площині національно-державного будівництва полягала у необхідності реалізації засад автономного устрою України та перетворення Росії у федеративну республіку, а в питанні розвитку кооперації – створення належних умов для її дієвого функціонування¹³. Зокрема з'їзд визнав, що «тільки демократична федеративна республіка в Росії з національно-територіяльною автономією України, з забезпеченням прав національних меншостей, забезпечить права нашому народові». Також з'їзд закликав кооператорів надати допомогу населенню в організації інститутів нової влади¹⁴.

Наступна важлива подія у відновленні діяльності кооперативного руху відбулася 20 березня 1917 р. Цього дня Тимчасовий уряд ухвалив «Положення про кооперативні товариства та їх союзи», згідно з яким була суттєво спрощена процедура реєстрації товариств та з'явилася реальна можливість для їхнього об'єднання у спілки, що потребувало серйозного обговорення¹⁵. Подія вважалася настільки знаковою, що регіональна преса вважала необхідним розмістити нормативний документ

¹³ Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 року: Документи і матеріали / упоряд.: В. Верстюк (керівник), В. Бойко, О. Бойко та ін. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2003. – С. 179 – 181.

¹⁴ Кооперативний з'їзд у Києві // Вісті з Української Центральної Ради у Києві. – 1917. – 19 березня.

¹⁵ Половець В. М. Державна політика в галузі кооперативного законодавства (друга половина XIX – початок XX ст.) // Сіверянський літопис: Всеукраїнський науковий журнал. – 2004. – № 4. – С. 104; Новий закон про кооперацію // Народна воля (щоденна народня газета). – Київ. – 1917. – 22 травня (9 травня).

на своїх шпальтах, аби ознайомити з ним ширші кола громадськості. Вінницький «Свободный голос» друкував новий закон поспіль у чотирьох числах газети¹⁶.

Наприкінці березня 1917 р. у Москві відбувся третій Всеросійський кооперативний форум, який самі учасники назвали «першим вільним кооперативним з'їздом»¹⁷. На ньому, знову ж таки, в основному розглядалися політичні питання, зокрема з'їзд ухвалив рішення брати участь у виборах до Установчих зборів, підтримувати політику Тимчасового уряду, зокрема введenu ним хлібну монополію, практичне переведення якої переважно покладалося на кооперацію. Також на форумі досить гостро обговорювалося питання, пов'язане із продовольчим забезпеченням армії. Міністр землеробства А. І. Шингарьов назвав продовольче питання одним із найскладніших. Але він випромінював спокій, оскільки до вирішення цієї проблеми залучили кооперативні інституції та інші громадські неурядові організації¹⁸.

Форум, між іншим, заснував постійну Раду всеросійських з'їздів, головою якої був обраний професор С. Н. Прокопович. Положення про Раду 1 серпня 1917 р. затвердив Тимчасовий уряд¹⁹.

Важливі заходи, пов'язані з розвитком кооперативного руху, відбувалися й на рівні Подільського регіону. Так, 18 березня 1917 р. відбулася нарада інструкторського персоналу Подільської

¹⁶ Новый закон о кооперативах // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 1 апреля; 2 апреля; 5 апреля; 6 апреля.

¹⁷ Билимович А. Д. Кооперация в России до, во время и после большевиков. – М.: Наука, 2005. – С. 86.

¹⁸ Кооперативный съезд // Армейский вестник (издаваемый при Штабе Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта). – 1917. – 29 марта; Кооперативный з'їзд // Нова Рада. – Київ. – 1917. – 29 березня.

¹⁹ Билимович А. Д. Кооперация в России до, во время и после большевиков. – М.: Наука, 2005. – С. 86.

губернської земської каси дрібного кредиту під головуванням В. Н. Шпаковича, на якій йшлося про програму подальшої діяльності²⁰. Наступного дня засідали уповноважені кредитних та ощадно-позичкових товариств Подільської губернії²¹. 25 березня 1917 р. відбулися збори представників кредитних товариств Гайсинського повіту²².

З проханням активізації кооперативної праці до Вінницького товариства оптових закупівель та Подільського Союзу ощадно-позичкових і кредитних товариств у перші дні революції звернулися представники органів державної влади та громадських організацій, зокрема, уповноважений центрального кооперативного комітету Н. Чайковський, представник Московського союзу споживчих товариств Ф. Іонов, представник Московської народної мови А. Чмуль, представник Ради робітничих і солдатських депутатів В. Громан, міністр землеробства А. Шингарьов та особливий уповноважений із закупівлі хліба, цукру, солі для армії Гаврилов. Розміщуючи це звернення у місцевій пресі, подільські кооператори просили допомоги у різних структур, аби донести рекомендовані вказівки до селянства: «Товарищи кооператоры! К вам обращает Родина свой признательный голос. Помогите выйти ей из той глубокой бездны, в которую бросил ее старый режим. Он душил живые силы, он расстроил народное хозяйство и создал продовольственную разруху. Ужасы и голод повисли над страной и армией. Страна сделала героическое усилие и разбила вековые цепи. Теперь наши силы свободны. Напрягайте их и спасайте Родину.

²⁰ В Губернской земской кассе мелкого кредита // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 23 марта.

²¹ 2-ое очередное собрание уполномоченных кредитных и ссудо-сберегательных товариществ // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 25 марта.

²² Кооперативный з'їзд при Гайсинській повітовій земській управі // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 31 марта.

Помогите новой власти, установленной комитетом Государственной Думы и Советом рабочих и солдатских депутатов побороть охватившую страну хозяйственную и продовольственную разруху. Старые продовольственные органы перестраиваются по новому. Примите в них живое участие; организуйте народ; будите в нем сознание гражданского долга и готовности идти навстречу, стоящих перед нами задач. Совершившийся великий переворот может вызвать на местах замешательство, земельные и другие беспорядки. Если они будут, они еще более увеличат разруху и страдания народа. Своим нравственным влиянием не допустите погромов, поджогов грабителями и истребления запасов. Помните, что всякие беспорядки теперь могут только разрушить новую жизнь.

Родине нужен хлеб. Запасы его на местах потребления и в армии исчисляются днями и быстро тают. Нужна успешная закупка и быстрая доставка хлеба к станциям и пристаням. Призовите население к поставке хлеба. Покажите ему пример служения Родине. Изъясните многомиллионному крестьянству, что не время теперь ставить другие вопросы. Каждая минута промедления преступна. Храните время и действуйте. Страна нуждается в бережливом расходовании и разумном и справедливом распределении продуктов. Помогите ей осуществить эти стремления своим влиянием и опытом. Товарищи кооператоры! На ваших глазах совершилось величайшее дело освобождения великого народа. Над Россией занимается заря новой жизни, нового общественного и гражданского устройства. На нас с вами одинаково ляжет тяжелая нравственная ответственность, если мы не сумеем спасти страну от разрухи и тем самым не сохраним блага нового строя и невозможности дальнейшего развития России. В память павших борцов за свободу принесите всю свою силу, весь свой драгоценный опыт на алтарь служения народу. Новая власть с вами. На вас она смотрит с надеждой. Ваших великих усилий требует

Россия. Ваши сыны и братья в окопах, ваши товарищи ждут хлеба»²³.

У свою чергу, відомий кооперативний активіст Поділля, член організаційного комітету із скликання з'їзду М. Н. Ренненкампф також закликав представників інтелігенції краю долучитися до творчої праці, поділитися своїми знаннями з іншими співвітчизниками, адже життя вимагало організації тих прошарків населення, які ще донедавна не мали права взагалі збиратися, не те, щоб улаштувати різні союзи чи товариства. Це значною мірою відносилось й до інституту споживчої кооперації. Задля загального зібрання її представників необхідно було зрушити цілий бюрократичний апарат, добиваючись дозвільних документів та долаючи інші перешкоди.

На думку М. Н. Ренненкампфа, завдання дня полягало у тому, аби не просто навчити грамоти та дати уяву про зразки національної історії чи літератури, а допомогти розібратися у доволі непростих питаннях, які висувало саме життя і які для пересічного жителя Західної Європи давно уже стали звичними. Це питання про Установчі збори, про Конституцію, про інституції народного представництва та ін. Інша група проблемних питань відносилася до теми організації професійних союзів, бюро праці, загальноосвітніх шкіл для робітників та селянства тощо. Специфіка моменту полягала в тому, що відкривала практично необмежені можливості для праці у цьому напрямку²⁴.

Врешті, слід наголосити, що нові суспільно-політичні умови мали виявити взаємини між обома найбільшими етнічними групами, які розвивали кооперативний рух. Інакше кажучи, українці мали сформулювати своє ставлення до «єврейського

²³ Товарищи кооператоры // Свободный голос (ежедневная газета). - Винница. - 1917. - 15 марта.

²⁴ Ренненкампф М. Н. По поводу происходящих событий // Свободный голос (ежедневная газета). - Винница. - 1917. - 16 марта.

питання», а останні – до «українського». Суть цього ставлення І. Лисяк-Рудницький передав у такий спосіб: «Не домагаючись асиміляції євреїв, представники українського руху прагнули врегулювати українсько-єврейські взаємини на основі культурного плюралізму та визнання прав євреїв як окремої національної групи, навзаєм очікуючи, що євреї не перешкоджатимуть прагненню українського народу до національного й соціального визволення»²⁵.

Отже, нагальна потреба обговорення сукупності актуальних питань кооперативного життя, так само, як і окреслення позиції із важливих проблем, породжених революційним процесом, визначала потребу проведення загального зібрання кооператорів регіону для обміну думками і ухвалення певних рішень.

Підготовча робота зі скликання Подільського кооперативного з'їзду була покладена на організаційний комітет, який оперативно провів низку заходів. До його складу увійшли представники кооперативних інституцій, які власне виступали ініціаторами проведення форуму: Губернська земська каса дрібного кредиту, Подільська спілка кредитних і позичково-ощадних товариств, Вінницька та Кам'янецька інспекція дрібного кредиту при відділенні Державного банку та Вінницьке товариство гуртових закупівель. У підготовленому «До товаришів кооператорів» зверненні, яке було виготовлено друкарським способом та надіслано для ознайомлення до усіх осередків, зокрема, зазначалося: «Товариші Громадяне!

Всі Ви знаєте, що старий лад кінчився. Старе Правительство скинуто волею народа і війська.

Державна Дума стала правити народом. Як же вона править? Вона вибрала з поміж послів народніх, тих що

²⁵ Лисяк-Рудницький І. Українські відповіді на єврейське питання // Лисяк-Рудницький І. Историчне есе. В 2 т. / пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 121.

найширше добивались щастя народу і передала їм власть до того часу, поки народ не вибере з поміж себе кращих людей, котрі з'їдуться до столиці і вироблять нові закони і нові порядки.

Старе Правительство держало Вас в залізних рукавицях, не давало волі, грамоти, не давало права говорити Вам про те, що Вас болить, про те, чого Ви хочете і чого Вам потрібно. Під нагайкою Ви говорили про те, що треба було старому правительству, а не Вам. Тепер настав другий час. Можна збиратись, подумати і побалакати про свої нужди і зробити у себе такий лад, який для нас буде кращий. Це право дано вже нам новим Правительством.

Будемо ж, люди добрі, слухатись нового Правительства; допомагати йому порядкувати державою. Зберемся гуртом, подумаємо, порадимося; як вибрати людей для установи нових законів, які закони для нас будуть кращими, як поправити народню долю, як справедливо добути для себе землю і провадить далі нашу кооперативну роботу.

Так приїзжайте ж, Товариші, у Вінницю на Кооперативний з'їзд, котрий відбудеться 9, 10 квітня (апреля), де почуємо, як чужі люди живуть і які у них порядки. Що нам треба робити, щоб скрастити наше життя.

Докажемо, що ми вміємо шанувати й свою, й чужу волю.

Докажемо, що ми добилися волі не для сварки між собою, а для того, щоб тісно єднатися, дружно взятись за роботу і тим допомогти нашому славному війську побороти лютого ворога – німця.

Ми знаємо, що він дуже хоче смути між нами. Но цього не буде.

Ми всі зберемся і обдумаємо, якою дорогою піти нам, щоб швидше добитись до щастя, котре вже так близько коло нас.

Просимо приїзжати у вечері 8 квітня, щоб зранку 9-го почати засідання. Звертатись просимо до Подільської

Каси дрібного кредиту у Вінниці, уліця князя Ростислава, д. Співака»²⁶.

З огляду на визначенні завдання, організаційний комітет розподілив заплановані до розгляду на з'їзді доповіді на три категорії: 1) із питань політичного характеру; 2) із національного питання; 3) із питання про роль кооперативів у зв'язку з сучасним моментом. Відповідно до завдань порядок денний формувався з дванадцяти питань, з-поміж яких суто фаховим проблемам приділялася надто незначна доля уваги. Ось його повний перелік: «1. Із історії революційних переворотів у Європі та огляд перевороту, зробленого в Росії. 2. Форми державного устрою, зокрема демократична республіка. 3. Держава та права національностей, що входять до її складу. 4. Виборчі системи, загальне рівне, пряме і таємне виборче право та участь населення. 5. Установчі збори. 6. Права-обов'язки громадянина. 7. Політичні і економічні основи з точки зору демократії в питанні про війну: необхідність доведення війни до перемоги. 8. Роль кооперативів в організації тилу і забезпечення армії. 9. Кооперативи та місцеві адміністративні і продовольчі комітети. 10. Кооперативні комітети. 11. Правові можливості в сенсі розширення сфери діяльності кооперативів і союзне будівництво. 12. Українське питання»²⁷.

Звертаючись до кооператорів через засоби масової інформації, організаційний комітет, обґрунтовуючи об'єктивну потребу розглянути сформований порядок денний, констатував: «Несомненно, что в переживаемое время реорганизации всех местных учреждений кооперативы, так давно существующие с определенной дисциплиной организации, могут оказать существенную помощь как в деле снабжения армии и организации тыла, так равно и местным общественно-

²⁶ Державний архів Хмельницької області (далі: ДАХМО). – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2976. – Арк. 7.

²⁷ Кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 30 марта.

административным учреждениям в деле выполнения их задач. Однако, несомненно также, что работники-кооператоры на местах нуждаются в некоторых разъяснениях и указаниях. Поэтому весьма желательно и необходимо, чтобы возможно большее число кооперативов командировало своих представителей на предстоящий съезд»²⁸.

Слід зазначити, що подільські часописи досить активно долучилися до поширення ідеї зі скликання кооперативного з'їзду. Так, вінницька газета «Свободный голос» 30 березня 1917 р. присвятила цій темі передову статтю. У ній, зокрема, констатувалося: «В настоящее время одним из могущественных общественно-экономических факторов, способствующих закреплению завоеванной свободы и обеспечению народу возможности культурной жизни, является кооперация.

Мы говорим в настоящее время только потому, что в момент освобождения воли и творческого гения народа кооперация, имеющая крупное значение при всяких условиях, своей организаторской силой теперь может достигнуть наибольших результатов.

Но для того, чтобы кооперативная организованная сила могла работать продуктивно и целесообразно, является необходимостью выработки общего плана, сообразно запросам текущего момента, да и необходимо внести в кооперативную среду наших отдаленных, заброшенных углов сознательное освещение происходящих событий.

Вот почему является весьма своевременным созыв кооперативного съезде, который созывается на 10 апреля Подольской губернской земской кассой мелкого кредита, инспекцией мелкого кредита при Государственном Банке, Подольским Союзом кредитных и ссудо-сберегательных т-в и Винницким О-вом оптовых закупок.

²⁸ Там само.

Приветствуя инициативу съезда, нам хотелось бы выяснить, какие задачи предстоит решить кооперативным деятелям, съехавшимся к нам со всех концов губернии.

От старого режима мы получили чрезвычайно тяжелое наследие, результаты деятельности которого заметны на каждом шагу. Нам необходимо справиться с продовольственным кризисом, имеющим такое колоссальное значение в деле обороны страны.

Поэтому вниманию съезда будут предложены вопросы о роли кооперативов в организации тыла и снабжении армии, отношении кооперативов к местным административным и продовольственным комитетам, организация кооперативных комитетов, правовые возможности в смысле расширения сферы деятельности кооперативов и союзное строительство.

Кооперация, не являясь политической партией, а лишь объединяя демократические трудовые элементы, все же может принять в своей деятельности общественно-демократическую программу, помочь Временному Правительству в организации местной власти, принять участие в углублении деятельности общественных самоуправлений и в содействии образованию мелкой земской единицы.

А поэтому каждый кооператор должен быть сознательным гражданином. На съезде лежит обязанность не только выяснить вопросы форм государственного устройства, в частности демократической республики, вопросы избирательной системы, учредительного собрания, права и обязанности гражданина, но и высказать свое отношение к политическим и экономическим вопросам текущего момента.

Съезд должен высказаться об участии кооперации в деле содействия проведению мероприятий по развитию производительных сил губернии и свое отношение к праву входящих в состав населения нашего края

національностей, в частині стосунку до українського питання.

На долю громадських організацій випала трудна задача продовольства армії і тилу і едва ли не сама відповідальна задача падає на долю кооперації, котра може ослабити створений продовольственный кризис.

Ми верим, що кооператори Подольської губернії віднесуться з достаточною вдумливістю до розв'язанню поставлених перед ними завдань і тим більше ще зміцять і справу вільного розвитку нашої громадянської життя, і успішне і потужне розвиток кооперації»²⁹.

У цілому, організаційним комітетом було запрошено на форум 350 представників від кредитних та 1200 – від споживчих товариств³⁰. Однак якісно впоратися з усіма важливими підготовчими питаннями йому таки не вдалося. Наприклад, окремі запрошення були надіслані занадто пізно. Лише 14 квітня 1917 р. на адресу організаторів форуму надійшла телеграма з Одеси від Центросоюзу, відправлена поштою, в якій лаконічно зазначалося: «Пізно отримали повідомлення привітаємо товаришів бажаємо успіху»³¹. Також не вдалося забезпечити належної взаємодії з центральними структурами та регіональними товариствами, що мало наслідком певні непорозуміння. Так, на 9 квітня 1917 р. у Києві був запланований з'їзд представників українських кооперативних союзів і об'єднань з широким порядком денним³². Наразі на 10 квітня 1917 р. був скликаний

²⁹ Передовая. Винница, 30 марта // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 30 марта.

³⁰ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

³¹ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2886. – Арк. 31.

³² Український кооперативний з'їзд // Нова Рада. – Київ. – 1917. – 31 березня; З'їзд представників українських кооперативних союзів і об'єднань // Робітничая газета (Орган Бюро Центрального Комітету і Київського Комітету УСДРП). – Київ. – 1917. – 31 березня.

кооперативний з'їзд Кам'янецького повіту, який, за прикладом Подільського форуму, окрім суто фахових, розглянув низку актуальних питань поточного моменту. Із ґрунтовним аналізом останніх подій виступив член повітового правління В. Л. Злотчанський, котрий ознайомив з'їзд з історією державного перевороту, формами державного управління (монархією, республікою, федерацією, автономією), виборчим правом, Установчими зборами. Він також наполягав на тому, що навчання у школах повинно вестись рідною мовою³³. Тобто, проведення цього форуму не дало можливості окремим кам'янецьким кооператорам відвідати Вінницьке зібрання. Регіональну репрезентацію Подільського форуму можна проаналізувати за поданим у кінці видання додатком.

Перші делегати почали приїздити до Вінниці за день до запланованого відкриття з'їзду. Вони з'являлися до губернської земської каси дрібного кредиту, пред'являли свої повноваження та отримували квитки делегата. Організаторам довелося дещо понервувати, оскільки з'ясувалося, що на вечір 8 квітня 1917 р. прибуло лише біля 30 осіб.

Однак ранок наступного дня розвіяв усі страхи. Не дивлячись на вкрай несприятливу дощову погоду, делегати масово прибували з ранішніми потягами і до початку відкриття засідання встигло зареєструватися до 150 осіб³⁴. Загалом у роботі з'їзду брав участь 201 делегат³⁵. Але ця кількість є неповною. Наприклад, у реєстраційному списку не представлені члени організаційного комітету та деякі інші учасники форуму. Делегати представляли 77 споживчих товариств

³³ Повідомлення // Вісті Кам'янецького Повітового Ісполнительного Комітета. – Кам'янець-Подільський. – 1917. – 21 квітня.

³⁴ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Вінниця. – 1917. – 13 апреля.

³⁵ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2886. – Арк. 2–4 зв.

Поділля, 15 – кредитних, 32 – ощадно-позичкових, 10 – товариств оптових закупівель, 4 репрезентували повітові земства, 5 – виконавчі комітети, 6 – інститут повітових інструкторів. Також на з'їзді були поодинокі представники Вінницької філії державного банку, Подільського союзу кредитних та ощадно-позичкових товариств, Вінницької та Кам'янецької інспекції дрібного кредиту та ін.

Не сподіваючись, очевидно, на погану погоду, організатори винайняли для проведення форуму літній театр. Утім, погода не виправдала надій кооператорів: увесь день 9 квітня йшов дощ та було досить прохолодно. За короткий час не вдалося уладнати питання щодо перенесення засідань в інше приміщення, а відтак довелося відкрити з'їзд у літньому театрі, внутрішня зала якого була декорована національними прапорами³⁶. Відкриття відбулося о першій годині дня співом «Ще не вмерла Україна» та Шевченкового «Заповіту», виконаних українським любительським хором під керівництвом регента Бартко. На прохання присутніх творчий колектив заспівав й інших українських пісень, завершивши свій виступ трикратним виконанням «Ще не вмерла Україна»³⁷.

Услід за цим на сцену піднявся організаційний комітет, від імені якого до присутніх звернувся член Подільської губернської земської управи А. Н. Городецький. Він намагався говорити українською мовою, хоча йому це давалося непросто. В архівній справі збереглася підготовлена ним промова, яку, як пам'ятку знакового періоду, подаємо без змін: «Витаю вас, громадяне, вільного краю.

Настала дуже радисна, але дуже трудна и видповидальна пора. Старый уряд, що трымав нашу душу и тило у своих пазурах, знык.

³⁶ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 11 апреля.

³⁷ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1.

Старе управління, стари порядки зруйновани, – але без порядку ніяка земля бути не може, і на місці зруйнованого треба як найскорище поставити новий порядок, новий уряд.

Не легко було зруйнувати, але ще далеко трудніше на місці зруйнованого будувати нове, а тим паче тепер, коли стоїть під боком виковичний лютий наш ворог – німець. – І тільки і думає, щоб знищити нашу молоду волю, забрати нашу землю і зробити нас своїми невольниками.

Старый уряд лишив нам безладя, лишив порожню калитку, лишив в хлібородні землі мало що ні голод, але то пусте. От що найгірше лишив він нам: темноту народню. Цей биды скоро не виживем. Це беда найтяжча, і от тепер, коли всякий громадянин повинен всею силою помагати новому тимчасовому уряду (временному правительству), тримати спокій і порядок і твердим розумом розсудити, кого вибирати своїми виборцями в сільські, волосні і повітові громадянські управління та в Учредительне Собрание, – темнота народня доводить до того, що народ часто не розуміє, чого від него хочуть, не знає, кому вирити і кого слухати і замість порядку заводять спори і безладя.

Через то запросили мы Вас сюды, диячи кооперації, на цей зїзд. Мы поділимося з вами тым, що знаємо про нови часи, і вирішимо, що нам робыты дали. Кооперація і Вы, її представники, і при старым уряди боролись за економічну свободу народа і були найголовнішою звязкою межі городом, местечком і селом; через Вас доходили до села нови висти і нови слова, і Вам бильше, ніж кому другому, звик народ вирити.

Мы певни, що Ваш тверезый, холодный розум і гаряче, щыре до ридного краю серце зроблять Вас диячами того еднання всіх сынів нашої України і нашого господарства, котрым идным може росты і росцвітаты наша молода воля.

Починаймо, Панове, роботу»³⁸.

Як приклад практичної реалізації останнього заклику, А. Н. Городецький запропонував обрати президію з'їзду. На голову зібрання односторонньо підтримали кандидатуру відомого на Поділлі кооператора та громадського діяча Д. В. Марковича, його заступниками обрали Г. М. Супруна, О. Г. Ветвинського, М. Є. Василевського та А. Н. Городецького. Щодо секретарів форуму, то ситуація є не такою однозначною, оскільки різні джерела фіксують різний персональний склад. Так, згідно протокольного запису з'їзду секретарями було обрано Н. Я. Бриля, В. Є. Дудича, Б. О. Новикова та І. С. Люткевича³⁹. Відповідно іншим архівним матеріалам секретарями значаться Н. Я. Бриль, В. Є. Дудич, Б. О. Новиков та П. Г. Златоустовський⁴⁰. У матеріалах періодичної преси вказано прізвища Н. Я. Бриля, Б. О. Новикова, В. Є. Дудича та В. І. Мачушенка⁴¹.

Після сформування президії та подяки Д. В. Марковича від її імені за висловлену довіру і обіцянки докласти усіх зусиль на користь роботи з'їзду, з вітальним словом від інспекції дрібного кредиту виступив О. Г. Ветвинський. Охарактеризувавши як злочинну діяльність уряду імперської Росії, вплив Распутіна, «зрадництво Сухомлинових і Мясоєдових», він висловив задоволення з нагоди революції, що знищила старий порядок та водночас запропонував надіслати вітальні телеграми представникам урядових структур і громадських організацій, зокрема Тимчасовому уряду та Раді робітничих і солдатських депутатів, а також виголосити «ура» померлим за

³⁸ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 42 зв. – 43.

³⁹ Там само. Спр. 38. – Арк. 1.

⁴⁰ Там само. Спр. 2886. – Арк. 67 зв.

⁴¹ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 11 апреля.

свободу і вшанувати їх пам'ять. З'їзд піднявся та проспівав «вічну пам'ять»⁴².

Форум спрямував вітальні телеграми декільком адресатам.

«Господину Министру Председателю Князю Львову.
ПЕТРОГРАД.

Одушевленный чувством светлой радости по поводу освобождения России от позорной вековой тирании царизма Подольский Губернский кооперативный съезд единогласно постановил горячо приветствовать в Вашем лице временное народное правительство и категорически заявить что Подольские кооператоры не щадя жизни грудью станут на защиту добытой свободы и всемерно будут поддерживать временное правительство твердо веря что оно опираясь на волю народа приведет обновленную страну к учредительному собранию а это последнее к великой Российской демократической федеративной республики

Председатель съезда Маркович»⁴³.

«Председателю Исполнительного Комитета Государственной Думы гражданину Родзянко.

Высоко ценя мужественное решение Государственной Думы стать на сторону народа и его державной воли Подольский Губернский кооперативный съезд единогласно постановил горячо приветствовать в Вашем лице Исполнительный Комитет Думы и заявить о непоколебимой решимости всех кооперативов Подолии тесно сомкнуться рядами всемерно защищать новую народную власть и беззаветно стремиться к учреждению великой Российской демократической федеративной республики

Председатель съезда Маркович»⁴⁴.

⁴² ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1 – 1 зв.

⁴³ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 71.

⁴⁴ Там само. – Арк. 8.

«Председателю совета рабочих и солдатских депутатов гражданину ЧХЕИДЗЕ.

Восхищенный безграничным мужеством героической стойкостью и беззаветной любовью к народу вождей революции последний аккорд которой с невыразимой красотой прозвучал на весь мир Подольский Губернский Кооперативный Съезд единогласно постановил горячо приветствовать поборника народного счастья славный совет рабочих и солдатских депутатов рука об руку с которым все Подольские кооперативы дружно станут на защиту завоеванной свободы и всеми силами будут стремиться к учреждению великой Российской демократической федеративной республики

Председатель съезда Маркович»⁴⁵.

Впродовж 9 квітня 1917 р. з'їзд заслухав та обговорив декілька доповідей. Першим із програмним виступом звернувся до зібрання А. Н. Городецький. Тема його повідомлення була означена як «Історичні причини зародження монархізму та неминучість його загибелі»⁴⁶. На жаль, нам не вдалося відшукати рукопис промови доповідача, хоча у протоколі й зазначено, що він міститься у додатку № 147. У звіті, підготовленому для засобів масової інформації, його передали в такий спосіб: «В популярной и образной речи на украинском языке г. Городецкий дает слушателям представление о первичных формах общественной жизни, о семействах, родах и племенах, управляемых старейшинами. Затем развивает мысль об образовании военной касты и о постепенном отдалении ее интересов от интересов мирного населения. Военачальники делаются маленькими самодержцами, расширяют свою власть, занимаются завоеваниями, враждуют между собой, сильные побеждают слабых, покоряют их народы и т. д.

⁴⁵ Там само. – Арк. 70.

⁴⁶ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 11 апреля.

⁴⁷ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1 зв.

В конце такой многовековой эволюции история встречается уже с настоящими всевластными божьей милостью королями, царями и императорами, «як не називайте, все равно погано», говорит г. Городецкий. В дальнейшей части своей речи г. Городецкий рассказывает о вражде между народами и их монархами и о бывших революциях в Англии, Франции и России.

Основная мысль докладчика: узурпируемое вождями право народа управлять собою при революциях народ получает обратно.

Заканчивает свою речь г. Городецкий призывом к дружной и неустанной работе на сохранение добытой народной свободы. Слушатели бурно аплодируют оратору»⁴⁸.

За цим до слова попоросився один із делегатів, котрий представляв селянську верству. У своєму виступі він відзначив, що раніше, як правило, коли розпочинали будівництво будинку, то за звичай запрошували попа. Тепер інакше: з'їзд розпочався співом українських пісень. Це знаково, адже до цього часу спів українських пісень був під жорсткою забороною. Відтак українська пісня для українського народу стала святою. Оратор заявив, що цю святу пісню він охоче сприймає замість звичних молебень. Звертаючись до присутніх, делегат-селянин закликав «побрататися з тими, хто не одягнутий у нашу свитку, але душа у них наша»⁴⁹. Після цих слів під бурхливі оплески він залишив кафедру.

Далі з доповіддю «Про вибори до Установчих зборів» виступив М. Н. Ренненкамф. Текст цієї промови також відсутній в матеріалах з'їзду. А газетне повідомлення, характеризуючи її зміст, є надто лапідарним: «В обстоятельной речи докладчик выясняет сложность производства выборов, необходимость и сущность партийной борьбы, необходимость народной

⁴⁸ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

⁴⁹ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2886. – Арк. 27 зв.

переписи для составления избирательных списков и длительность всей этой операции. Попутно оратор упоминает о недоверии народа к бывшим уже ранее переписям и доказывает неосновательность такого отношения. Докладчика выслушивают с глубоким вниманием и долго аплодируют ему»⁵⁰.

Користуючись нагодою, М. Н. Ренненкамф привітав учасників форуму від імені Ради громадських організацій м. Вінниці, що було схвалено гучними оплесками присутніх та подякою з боку голови зібрання⁵¹.

Додаткові роз'яснення з питання виборчого процесу зробив О. Г. Ветвинський. Аналізуючи філософію виступу доповідача, він закликав форум особливо слідкувати на місцях за тим, аби не розпорошувати голоси виборців⁵².

Після цього голова зібрання оголосив перерву до 18.00. Водночас були висловлені побажання відносно перенесення засідань до будь-якого іншого, більш теплого, приміщення. Це завдання, на жаль, організаторам не вдалося вирішити оперативно, а тому з'їзд продовжив роботу у літньому театрі⁵³. Вести вечірнє засідання доручили О. Г. Ветвинському.

Із доповіддю «Про форми державного правління – монархізм чи республіка» виступив присяжний повірений О. М. Станевич. Він промовляв українською мовою і в доступній формі намагався розповісти про форми правління. Часопис «Свободная мысль» так передав основну сутність його тез: «Оратор различает три вида монархизма: монархизм абсолютный (в России до 1905 года), монархизм двойственный, когда граница между властью народа и верховной властью

⁵⁰ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

⁵¹ ДАХМО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 1 зв.

⁵² Там само. – Спр. 2886. – Арк. 27 зв.

⁵³ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

неопределенна, когда монархизм еще преобладает (в России после 1905 года) и монархизм конституционный, самая совершенная форма монархизма, в которой монарх обезврежен всемогущей властью народа и его парламента (Англия).

Республиканский строй также подразделяется на три категории: республика централистическая (Франция) с выборным президентом во главе, республика федеративная (С.-А., Соединен. Штаты), также с президентом и республика федеративная без президента: с союзным советом во главе (Швейцария). Для России оратор считает наиболее целесообразной формой правления федеративную демократическую республику. Сущность такой формы правления оратор еще раз подробно разъясняет и приводит убедительные доводы за необходимость ее»⁵⁴.

Присутні оплесками схвалили пропозицію доповідача. Вочевидь, питання зацікавило присутніх, оскільки в його обговоренні взяло участь біля десяти делегатів.

П. С. Карабиневи́ч (Конищевське споживче товариство): «Приветствует Съезд. Извиняется, что калечит украинскую речь. Призывает к единению. Касаясь земельного вопроса, рекомендует не прибегать к насилию и будем ждать Учредительного собрания, которое и разрешит земельный вопрос. Еще осталось немного времени и можно потерпеть. Будем достойными сынами борцов, погибших за свободу.

Вновь призывает к единению. Просит всех селян сделать клич по деревням нести хлеб.

По вопросу о форме правления государства оратор высказывается за федеративную республику»⁵⁵.

С. І. Куземський (Вітівцевське ощадно-позичкове товариство): «Полагает, что самый лучший образ государственного правления – республика

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2886. – Арк. 27 зв. – 28.

федеративная. Во всех отношениях. И дешевле, и меньше налогов»⁵⁶.

А. І. Бондарчук (рахівник Вінницького товариства): «Он только что вернулся с украинского конгресса, который высказался за федеративную республику»⁵⁷. У чернетках з'їзду нам вдалося віднайти занотовану тезу, яка не увійшла до протоколу, але має суттєве доповнення: «...в частности за Украинскую федеративную республику»⁵⁸.

М. Н. Ренненкампф: «Считает необходимым заявить, что неправильно мнение одного из ораторов, будто при республике меньше будет налогов; налоги будут велики уже потому, что настоящая война требует больших расходов. По вопросу об Украине оратор говорит, что дело не в отделении от России, а дело в том, чтобы мы могли распоряжаться своими собственными делами»⁵⁹.

Питання про податки мало важливе значення, а тому цей аспект дискусії потрапив на газетні шпальти для більш ширшого ознайомлення громадськості. «Свободным голосом» ця подача була зроблена в наступний спосіб: «Один из ораторов мотивирует предпочтительность республиканского образа правления перед монархическим более дешевым содержанием президента, чем царя, и меньшими налогами. М. Н. Ренненкампф разъясняет, что экономия в некоторых расходах действительно будет большая, но надеяться на уменьшение налогов после настоящей дорогостоящей войны нельзя. Налоги даже могут возрасти, независимо от формы правления, т. к. старая власть оставила огромное платежное бремя»⁶⁰.

⁵⁶ Там само. – Арк. 28.

⁵⁷ Там само. – Спр. 38. – Арк. 2.

⁵⁸ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 28.

⁵⁹ Там само. – Спр. 38. – Арк. 2.

⁶⁰ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

Г. Ф. Малайдах (Брагське споживче товариство): «Задаёт вопрос: для кого хороша федеративная республика, и отвечает, что такая республика годится только для людей сознательных, образованных, а мы люди темные. Украинский народ для революции ничего не сделал: революцию сделал Петроград. У нас же люди не знают даже, что такое комитет. Оратор только что вернулся с каторги после десятилетнего заключения и, придя в свою деревню, увидел, что население не имеет никакого понятия о самых элементарных вещах. Вот почему оратор находит, что украинскому народу отделяться от русской демократии не следует, она нас поддержит, почему и высказывается, что в данный момент необходима лишь демократическая республика, а не федеративная»⁶¹.

І. І. Воронін (Немирівське товариство оптових закупівель): «Высказывается за федеративную республику, потому что законы, изданные для Украины, по условиям местности, характеру народа, географическому положению и проч., могут быть неприменимы, например, для Кавказа; что хорошо для одной части территории – негодится для другой. Однако, стоит за ограждение прав меньшинства, так как притеснение более слабой народности не допустимо»⁶².

М. К. Лозицький (Проскурівське товариство оптових закупівель): «Докладывает о состоявшемся 4-го апреля съезда представителей о-ва потребителей; съезд высказался за федеративную республику»⁶³.

П. Т. Бунт (Вінницьке товариство оптових закупівель): «Он говорит, что в федерации – сила; пример тому Германия. Обратное представляет Австрия, где населяющие ее народности все время пребывают друг с другом в вечной вражде. Один из ораторов сказал, что Украине свободу подарил

⁶¹ ДАХМО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 2 – 2 зв.

⁶² Там само. – Арк. 2 зв.

⁶³ Там само.

Петроград, но из кого же состоит волынский полк? Это наши украинцы; это они первые отказались стрелять в народ! Оратор рекомендует побольше читать, побольше учиться, тогда мы узнаем, что счастье наше в федеративной республике»⁶⁴.

Д. Г. Зосімато (член правління Подільського Союзу ошадно-позичкового товариства): «Указывает на губернатора, который, будучи избран в Госуд. Думу, оказался социал-демократом. Выступивши в одно время в Думе за демократическую республику, ему отвечали, что народ еще не дорос до республики; тогда он сказал, что в таком случае не нужно железной дороги в Самаркандской области, где он был губернатором. Поэтому оратор полагает, что нам нечего бояться федеративной республики; необходимо только побольше читать, наводнить литературой село, записываться в Просвиту, в товарищества, чтобы народ убедился, что только федеративная республика есть наисовершенная форма правления. Возражая тем, кто сказал, что украинцы делу революции не оказали помощи, оратор указал на гвардейцев, состоящих в большинстве из украинцев, которые первыми отказались стрелять в народ, на страдальца Шевченко, гетмана Полуботка и многих других украинцев – борцов за свободу; оратор нисколько не удивляется тому, что эти борцы были, так как украинцы были более всего принижены»⁶⁵.

В. І. Мачушенко (Подільський Союз кредитних та ошадно-позичкових товариств): «Что народ не знает, что такое комитет – очень понятно: старое правительство держало народ в темноте. Но из этого еще не следует, что не нужно федеративной республики. Он, как бывший учитель, прекрасно знает, как трудно учить детей не на родном языке. Если народ не понимает, что такое федерация, автономия, то нужно ему

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Там само. – Арк. 2 зв. – 3.

растолковать, но он должен сказать, что только федеративная республика есть лучшая форма правления»⁶⁶.

С. З. Поляруш (Чечельницьке споживче товариство): «Он только что вернулся с фронта; там тоже стоят за федеративную республику. Старое правительство много повинно в том, что народ украинский пребывает в темноте. Нам нужна полная свобода – свой язык, своя вера, свое войско, чтобы потом не били меня по лицу, как это было до сих пор, за то, что я не знаю русского языка»⁶⁷.

М. В. Драченко (Рахнянське споживче товариство): «Очевидно, товарищ, который зарекомендовался сидельцем 10 лет в каторге, сидел не за кражу, а за ту же свободу, значит, он уже и есть представитель тех борцов за свободу, об отсутствии которых на Украине он говорил. Что же касается формы правления, то, конечно, оратор стоит за федеративную республику, которую, однако, должно установить Учредительное Собрание. В заключение оратор просит разъяснений, если будет автономия Украины, а в Украине не хватит земли, то можно ли будет переселяться в Сибирь?»⁶⁸

О. М. Станевич: «Полагает, что вопрос о земле, как и другие важные вопросы будут разрешаться в Учредительном Собрании; лично он затрудняется ответить на вопрос»⁶⁹.

Г. Г. Воловодюк (Лучинецьке товариство оптових закупівель): «В качестве представителя учителей Могилевского уезда и Лучинецкого общества оптовых закупок высказывается за федеративную республику»⁷⁰.

Після цього виступу голова зборів поставив питання на голосування, запитавши у присутніх: «Чи бути в Росії монархії? Кому потрібні царі, підніміть руки»? Руки,

⁶⁶ Там само. – Арк. 3.

⁶⁷ Там само. – Арк. 3 – 3 зв.

⁶⁸ Там само. – Арк. 3 зв.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Там само.

звісно, ніхто не підняв. «Значить, питання про царів відпадає», – наголосив О. Г. Ветвинський. У відповідь на це, в аудиторії здійнявся веселий гомін⁷¹. По цьому з'їзд одногосно висловився за федеративну демократичну республіку та автономію України⁷².

Після 9 години вечора, коли в театрі стало надзвичайно холодно, присутні вирішили заслухати лише доповідь М. Н. Ренненкампа «Про права і обов'язки громадянина» та на цьому завершити роботу. «М. Н. Ренненкампф горячо произносит блестящую, душевную речь. Иллюстрируя положения примерами, он говорит о человеке и человечности. Главным пунктом своей речи он должен был сделать острый для здешнего края вопрос о еврейском равноправии. «Не сделай другому того, чего самому себе не желаешь». Оратор призывал к братской любви и мирному сотрудничеству всех национальностей»,⁷³ – так передав суть доповіді часопис «Свободный голос».

Чергове засідання було оголошене на 10 годину ранку наступного дня в приміщенні Вінницького міського театру.

Насправді воно розпочалося з півгодинним запізненням під головуванням Д. В. Марковича, який запросив присутніх обговорити доповідь М. Н. Ренненкампа.

Першим взяв слово О. Г. Ветвинський, котрий «в теплої душевної речи указывает, что если до сих пор была рознь среди национальностей, то такая рознь являлась творением агентов старой власти. Оратор призывает товарищей кооператоров к уважению человеческой личности, дружному единению, ибо вражда среди национальностей будет только на руку

⁷¹ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

⁷² ДАХМО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 3 зв.

⁷³ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 13 апреля.

врагам и тем, кто сейчас сидит в Петропавловской крепости»⁷⁴.

Д. М. Ленерман (Немирівське споживче товариство): «Извиняется за то, что говорит на русском языке, но не далеко то время, когда и он, пользуясь свободой, научится говорить по украински. Затем оратор указывает, что главным виновником ненависти к евреям является старое правительство; неосновательно обвинение евреев в сокрытии золота: мы знаем, у кого надо искать золото – это у графини Игнатъевой и ей подобным; известно, ведь, что у графини Игнатъевой нашли не один миллион рублей золота. Оратор приглашает освободиться от предрассудка, будто еврей есть причина всех зол. Необходимо единении; еврей несут и еще будут нести жертвы»⁷⁵.

В. І. Мачушенко (Подільський Союз кредитних та ощадно-позичкових товариств): «Здесь много говорилось про права и обязанности. Оратору приходилось много разъезжать по селам и местечкам и не может скрыть того обстоятельства, что селяне настроены несколько против евреев. Население, например, было бы против назначения евреев на административные должности; но населению, по мнению оратора, этого нечего бояться: в выборе того или другого административного лица будет принимать участие все население и потому большинство неевреев всегда обезпечают. Таким образом, нам нечего бояться еврейского засилья»⁷⁶.

С. І. Куземський (Війтівецьке ощадно-позичкове товариство): «Предлагает прежде всего вспомнить, что мы христиане. Главная заповедь Христа: не делай другому того, чего себе не хочешь. Царство Божие, по словам Христа, на земле настанет тогда, когда не будет ни эллинов, ни иудеев. Вражды против евреев не

⁷⁴ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 14 апреля.

⁷⁵ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 4.

⁷⁶ Там само. – Арк. 4 – 4 зв.

должно быть. Ритуальные убийства – вздор и выдумка темных сил. Здесь есть среди нас священник; было бы желательно, чтобы он своим авторитетным словом опровергнул легенду о ритуальных убийствах»⁷⁷.

С. З. Поляруш (Чечельницьке споживче товариство): «Отмечает, что в деревнях евреи несколько развитее селян, но и среди евреев есть много таких, которые не понимают смысла завоеванных свобод»⁷⁸.

Д. В. Маркович: «Можно только со смехом говорить о ритуальных убийствах. Мы теперь знаем, что евреи такие же люди, как и мы. Будем ли мы жить с евреями хорошо? На этот вопрос евреи сами ответят: если им покажется плохо, они уйдут от нас, они теперь ничем не связаны. Евреи живут уже у нас свыше 1200 лет; если они столько жили, значит они и теперь имеют право жить. Что же касается погромов, то мы знаем, кто эти погромы устраивал: приказ о погромах шел из канцелярии губернатора. Мы должны защищать права меньшинства. Если же со стороны евреев будет попытка закабалить нас экономически, то мы с этими попытками будем бороться, но как? Путем организации, объединения в кооперативы и прочие экономические объединения»⁷⁹.

Є. Д. Зильберман (Жабокричське позичково-ощадне товариство): «Он хотел бы сказать несколько слов о ритуальных убийствах...

Собрание протестует; слышатся возгласы: «довольно», «вопрос исчерпан»...

Оратор продолжает: обвинения евреев в эксплуатации – вздор: статистика показывает, что русские торговцы гораздо большие эксплуататоры, нежели еврейские. Он хочет обратиться с несколько, быть может, оригинальной просьбой – разрешить еврейской нации иметь своих преступников; ведь в

⁷⁷ Там само. – Арк. 4 зв.

⁷⁸ Там само.

⁷⁹ Там само. – Арк. 4 зв. – 5.

каждой нации есть преступники, однако, никому не приходит в голову обвинять за одного преступника всю нацию, между тем за преступление одного еврея принято обвинять всю еврейскую нацию; уклоняющиеся от воинской повинности есть в каждой национальности, но ни одну национальность не обвиняют в огульном уклонении от военщины, кроме еврейской, несмотря на то, что евреев очень много есть в рядах армии»⁸⁰.

Характеризуя канву обговора питанья, газета «Свободный голос» писала: «Ряд последующих ораторов высказался по еврейскому вопросу. В этих речах красной нитью отмечались все наветы, возводившиеся на еврейский народ в течение нескольких столетий. В чем только человеконенавистники не обвиняли евреев, – говорят ораторы, – и в припрятывании золота и серебра, и шпионстве, и, что всего печальней, в ритуальных убийствах. Все эти наветы отошли в вечность и в обновленной России нет им места. Один из ораторов говорит, что в настоящее время евреи ничем не связаны и если им будет плохо среди вас или мы плохо будем к ним относиться, то они уйдут от нас. Мы же не должны относиться к ним враждебно, а с братской любовью. Раз евреи живут среди нас более 1200 лет, следовательно, имеют право на жизнь, наша же обязанность защищать их права, как права меньшинства. Представитель Жабокричского судо-сберегательного товарищества указал, что и среди еврейского населения, как и среди других наций, имеются и преступные элементы, обвинять же их за отдельного преступного элемента всю нацию было бы величайшей ошибкой и преступлением. Еврейский народ много веков выносил тяжкие испытания и гонения, но сохранил свои традиции. Оратор уверен, что еврейский народ пойдет рука об руку с остальными нациями в борьбе с врагами свободы. Съезд единодушно высказался, что для укрепления

⁸⁰ Там само. – Арк. 5.

свободы необходимо проникнуться глубоким уважением друг к другу и к охранению прав друг друга без различия национальностей и веры»⁸¹.

На цьому обговорення питання завершилося і зібрання перейшло до заслуховування наступної доповіді. З темою «Про війну» виступив В. І. Мачушенко. Ставлення до війни більшості політичних партій та громадських організацій на цьому етапі розвитку революції визначалося підтримкою Тимчасового уряду у справі доведення її до переможного кінця. Саме цією філософією була наповнена доповідь, яка не викликала особливих обговорень. До виступів зголосилося лише двоє делегатів.

І. І. Воронін (Немирівське товариство оптових закупівель): «Он поражается той огромной суммой, какая расходуется ежедневно на полях войны. Если бы эти 40 миллионов дать на просветительные цели – вот была бы продуктивная затрата»⁸²

В. Р. Малицький (Антонівське кредитне товариство): «Он стоит за то, чтобы войну продолжать до победного конца, иначе мы лишимся всех завоеванных свобод. Не мы начинали войну; не мы ее желаем. Поэтому будем крепко держаться»⁸³.

Запропонована делегатам зібрання резолюція була підтримана усіма.

Далі, згідно із порядком денним, із доповіддю «Аграрне питання» виступив агроном, член Вінницької повітової земської управи В. Н. Свідерський. Про її сутність ми можемо судити з газетних повідомлень, оскільки у матеріалах справи її текст не зберігся. «...земля (земля ничья, а Божия) должна принадлежать тому, кто ее обрабатывает своим трудом; докладчик нарисовал картину закрепощения земли и образования

⁸¹ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 14 апреля.

⁸² ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 5 зв.

⁸³ Там само.

класса имущих, перешел к наделению крестьян землей в 1861 г., а затем к выделению крестьян на отрубные участки при помощи крестьянских поземельных банков, указав на несовершенство последних институций. Оканчивая речь, оратор указал, что разрешение земельного вопроса очень трудно и предлагает выждать с разрешением его до созыва Учредительного Собрания, которое одно компетентно разрешить такой серьезный вопрос»⁸⁴.

Зрозуміло, що земельне питання було надзвичайно актуальним для більшості селянства, а тому викликало жваве обговорення.

К. Т. Бац (Паньківецьке сільськогосподарське товариство): «Высказывается за то, чтобы землю владел тот, кто ее лично обрабатывает»⁸⁵.

Д. В. Маркович: «Как воздух, так и земля должна принадлежать всем. Земельный вопрос слишком сложный; нельзя его решить с плеча. Вопрос должен разрешиться справедливо»⁸⁶.

Д. Г. Зосімато (член правління Подільського Союзу ошадно-позичкового товариства): «Оратор полагает, что земельная реформа разрешится так, как захотят хлеборобы. Никто не станет отрицать, что земельный вопрос слишком сложный. Затем, изложив программы по земельному вопросу некоторых партий, предлагает селянам записываться в крестьянский союз, который более других партий [...] селян»⁸⁷.

С. З. Поляруш (Чечельницьке споживче товариство): «Предлагает разрешить земельный вопрос самим селянам, а не ждать прихода со стороны разных советчиков»⁸⁸.

⁸⁴ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 14 апреля.

⁸⁵ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 5 зв.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Там само. – Арк. 6.

Якович (Ільєво-Польське кредитне товариство): «Вспоминает библейное изречение. Сотворив человека, Бог сказал: «Плодитесь, размножайтесь и населяйте землю». Воду и воздух мы имеем, а земли нет. Но мы должны быть справедливы: мы не должны обличать помещиков, а необходимо разрешить земельный вопрос так, чтобы всем было хорошо»⁸⁹.

В. Т. Кметь (Нижнє-Кропив'янське споживче товариство): «Приглашает съезд повременить с разрешением земельного вопроса до Учредительного Собрания»⁹⁰.

В. С. Бригіда (Немирівське споживче товариство): «От всех прений получается такое впечатление, будто земля уже есть и ее делят. А между тем враг у ворот и кто знает, удержим ли мы ту землю, на которой живем. Поэтому сначала нужно разделаться с врагом, а потом заняться дележом земли, которая от нас во всяком случае не уйдет»⁹¹.

Н. І. Харусь (сторонній слухач): «Стоит за то, чтобы землю дать селянам, потому что ее у селян мало. Землей можно владеть в таком количестве, какое в состоянии обработать данная семья. В отчуждении земли необходимо избегать насилия. Чтобы отбить охоту крупным владельцам гоняться за большим количеством земли, необходимо установить на землю прогрессивное обложение»⁹².

А. Н. Городецький: «Предлагает обождать Учредительного Собрания, которое разрешит аграрный вопрос во всей его полноте. Теперь же лучше обдумать, кого выбрать в Учредительное Собрание, при чем необходимо выбрать таких лиц, которые бы были знатоками земельного вопроса и отстаивали бы интересы селян»⁹³.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Там само.

⁹² Там само. – Арк. 6 – 6 зв.

⁹³ Там само. – Арк. 6 зв.

Далі О. Г. Ветвинський зачитав запропоновану доповідачем резолюцію, яку з'їзд підтримав одногосно.

По обіді організаторам форуму вдалося нарешті вирішити питання щодо належного приміщення для продовження роботи. Вечірнє засідання 10 квітня 1917 р. відбувалося вже у Білій залі Вінницької міської думи. Розпочалося воно із повідомлення О. Г. Ветвинського на тему «Про позику свободи». Сутність доповіді зафіксована у протоколі з'їзду: «В настоящее трудное время правительство нуждается в деньгах, прежде всего война поглощает много денег; затем необходимы деньги на ликвидацию войны; кроме того, правительству нужны будут деньги на реформы, главным образом, на народное образование, на расходы по созыву Учредительного Собрания. Средств для усиления государственного Казначейства есть много: налоги – прямые и косвенные, выпуск кредитных билетов, но повышение и усиление налогов может иметь свои границы точно также, как и выпускать кредитные билеты до бесконечности нельзя. Необходимо поэтому изыскивать другие источники для усиления государственного Казначейства; здесь то и выступает на первый план займ. Разъяснив слушателям понятие о займе и рассказав историю займов в России, докладчик перешел к категориям займов: займы бывают двух родов – внутренние и внешние, при чем внутренние займы гораздо выгоднее, так как деньги останутся тут же, дома и %% по этим займам тоже останутся дома, а не утывают за границу. Обращая внимание аудитории на всю важность успешности выпускаемого Временным правительством «займа свободы», докладчик горячо призывает съезд способствовать всеми силами реализации займа»⁹⁴.

⁹⁴ Там само. – Арк. 6 зв. – 7.

Доповідача підтримав делегат-селянин, котрий вказав на необхідність допомогти новому уряду. «Мы заложили только фундамент, – говорит оратор – нужно довести постройку до конца, без денег, что можно сделать, восклицает оратор. Поэтому приглашаю Вас, товарищи и братья, подписываться на новый заем, дать армии хлеб и мясо и, таким образом, мы поможем нашему правительству в устройении государства, а армии – довести войну до конца»⁹⁵.

З'їзд виніс резолюцію про необхідність популяризації позики свободи серед населення регіону.

Далі зібрання заслухало доповідь Г. М. Супруна «Про роль кооперативів у постачанні продовольством армії і тилу». Основна думка виступу полягала у тому, що «и при старом строе кооперативы играли огромную роль в снабжении армии хлебом и мясом, при новом же зародившемся строе кооперативы пойдут широко навстречу желаниям нового правительства и сделают всевозможное для обеспечения армии продовольствием и укрепления свободы, ибо они одни до сих пор организованными ячейками, в которых таился дух общественности и единства»⁹⁶.

Якушкевич – священик (представник від духовенства): «Здесь много раздавалось упреков по адресу попов. Но они не так уж виноваты. Разве они могли иметь свой голос, который бы свободно раздавался среди мирян? Нет, этот голос старым правительством был придушен так же, как и многие другие голоса. Но в сущности попы, как и земство, были друзьями народа; поэтому наше земство не виновато в некоторых грехах против народа, точно также не виновато и духовенство»⁹⁷.

С. М. Коломієць (інструктор Гайсинського земства): «Рисует картину реквизиций: в то время, когда в

⁹⁵ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 16.

⁹⁶ Там само.

⁹⁷ Там само. – Спр. 38. – Арк. 7.

крестьян забирали все – и сыновей, и мужей, и коров, и лошадей, забирали возы, а оставшихся дома выгоняли рыть окопы – в это время паны с толстыми брюхами и жирными кадыками устраивались в тылу, избегая тем самым отправки на фронт, а когда заходила речь о реквизиции панского скота, то этот скот оказывался племенным и не подлежащим реквизиции; то же и с хлебом: у крестьян забирали хлеб до последнего зерна, а паны, пользуясь тем, что у них на плечах генеральские погоны, или продавали свой хлеб спекулянтам по высоким ценам и тайком вывозили, или припрятавали его в ожидании высших цен»⁹⁸.

П. С. Карабиневи́ч (Конищевське споживче товариство): «Горькую правду сказал предыдущий оратор, однако, съезд в лице крестьян должен сохранить спокойствие, которое сейчас так необходимо для успешного окончания войны. Оратор предлагает забыть все обиды и продавать хлеб для армии»⁹⁹.

В. І. Мачушенко (Подільський Союз кредитних та ощадно-позичкових товариств): «Предлагает съезд высказаться за то, чтобы мельницы были переданы в распоряжение общественных организаций, так как до сих пор на этих мельницах творилось много злоупотреблений»¹⁰⁰.

Крім цих виступів окремими делегатами було актуалізоване питання щодо цін, затверджених Тимчасовим урядом на збіжжя врожаю 1916 і 1917 рр. До слова запросили голову Подільського губернського продовольчого комітету П. Н. Ренненкампа. Він оголосив нові ціни на хліб: «Жито – 2,59; пшениця – 3,20; овес – 2, 50; ячмінь – 2,30; просо – 2,80; гречка – 3,00; горох (зелений рихлий) – 3,00; горох «Вікторія» – 3,30»¹⁰¹.

У зв'язку з цим Д. В. Маркович вніс доповнення про те, що нові ціни не враховують витрати на доставку

⁹⁸ Там само. – Арк. 7 зв.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Там само.

¹⁰¹ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 22.

збіжжя на залізничні станції. Він запросив кооперативи звертатися у справах постачання хліба в губернську касу дрібного кредиту або в Подільський союз кредитних та ощадно-позичкових товариств¹⁰².

З'їзд висловився проти застосування твердих цін на хліб врожаю 1916 р. Це обумовлювалося тим фактом, що сільський господар, який не поставив раніше хліб для армії і тим самим «не виконав свого громадянського обов'язку», отримає певні преференції за приховування продуктів. Аби уникнути цього, форум вирішив звернутися до Тимчасового уряду з проханням нові ціни застосовувати лише до врожаю 1917 р., а по відношенню до 1916 р. ціни залишити без змін¹⁰³. Цим самим з'їзд цілковито підтримав рішення, ухвалене раніше Подільським губернським продовольчим комітетом¹⁰⁴ і спрямував телеграму на адресу Міністра землеробства:

«ПЕТРОГРАД.

Министру Земледелия ШИНГАРЕВУ.

Обсудив вопрос о повышении твердых цен на зерновые продукты и принимая во внимание что увеличение этих цен явится незаслуженной наградой хозяевам укрававшим до сих пор хлеб и несправедливым актом по отношению к хозяевам проявившим свой патриотизм и поставившим хлеб ранее Подольский Губернский Кооперативный Съезд выразил пожелание чтобы Правительство не вводило новых твердых цен на хлеб урожая 1916 года О вышеизложенном имею честь довести до Вашего сведения

Председатель съезда Маркович»¹⁰⁵.

Услід за цим до слова запросили представника Вінницької ради солдатських і робітничих депутатів Г. Казанасмаса. У вітальному слові він вказав на те, що серед населення чути голоси: «Землі і волі». Цей заклик

¹⁰² Там само. – Спр. 38. – Арк. 12 – 12 зв.

¹⁰³ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 16 – 17.

¹⁰⁴ Там само. – Арк. 22.

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 11.

ми цілком підтримує, позаяк серед представників ради є багато вихідців із села. Оратор закликав з'їзд кооператорів іти разом із Радою солдатських і робітничих депутатів і спільно добиватися усього, що необхідно для трудового народу¹⁰⁶.

Від імені з'їзду О. Г. Ветвинський висловив подяку представнику Ради солдатських і робітничих депутатів та наразі висловив надію, що в особі кооператорів Рада отримає усіляку підтримку в питанні облаштування кращого життя в Росії. Він також попросив передати Раді, що кооператори знають і цінять ту роль, яку робітники та солдати відіграли у звільненні Росії від царизму. Безпосередньо, звертаючись до Г. Казанасмаса, О. Г. Ветвинський наголосив: «Сердечное спасибо им за это»¹⁰⁷. Коли зал гучними оплесками підтримав голову з'їзду, той ще раз зацентрував, що кооператори і населення разом підуть шляхом закріплення свободи.

Далі за планом роботи з'їзду виступив Д. В. Маркович із доповіддю про «Українське питання». У матеріалах форуму його виступ ще означений як «Про облаштування України». З огляду на те, що делегатами за наслідками доповідей інших ораторів уже була ухвалена низка резолюцій щодо автономно-федеративного устрою України, Д. В. Маркович основну свою увагу сконцентрував на внутрішніх процесах українства, сформулювавши питання: «Хто ми і чийх батьків діти»? Він виголошував свою доповідь українською мовою. У матеріалах з'їзду нам вдалося відшукати зміст промови «батька кооперації», написану, щоправда, переважно російською мовою. Нижче ми подаємо цей текст без змін: «Нет большей обиды, как потеряют имя, свое лицо и потеряют насильственно. Наше имя - было Киевская Русь, русский, но Московские цари, а далее петербургские его отняли от

¹⁰⁶ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). - Винница. - 1917. - 15 апреля.

¹⁰⁷ ДАХмО. - Ф. 233. - Оп. 1. - Спр. 2886. - Арк. 17.

нас и называли им себя, а нас называли людьми малого роста малороссами, черкасами, хохлами и проч. В каторжных тюрьмах Запада – людей в наказание лишают имени и называют № 5, 12 и тому подобное. Литовцы и поляки стали называть украинцами, народ это имя принял и песня так нас зовет, так называл себя Шевченко, этим именем воспел красу нашей ночи Пушкин, Гоголь [...] Аксаков и проч. и стали мы «украинцы».

После тайного закона 1876 года цензура запрещала выговаривать слово «Украина», «Січ Запорожская» и проч. Нам оставили право называть на карточках в ресторанах «Малороссийский борщ», «Малороссийская колбаса».

Уничтожение имени – начало и это сделано не случайно, а планомерно. После Переяславского договора, где Украина вступила в союз с Московским царством немедленно введены были стрельцы – и начались насилия, захватывание власти, отбирание земель, вмешательств в управление и проч. Петр I сразу понял, что вольная страна, начиная с Гетьмана и кончая простым десятником – все было по воле народа, – выборные, где язык, школа, литература, книгопечатание было, где церковь была независима – это спица в глазу, нож в сердце деспотического, самодурственного самодержавия и он первый начал уничтожать культуру, нашу богослужebную книгу на нашем языке. Далее правили как известно подозрительного поведения дамы и девицы и они то подергивали возжи и ослабляли кандалы, то прикручивали. Царица Елизавета возвела в Гетьманы певчего из капеллы любовника своего Розумовского, а Петр безвинно заторил в тюрьме Гетьмана Павла Полуботка, который умирая сказал: «Бог рассудит Павла с Петром». Уничтожение самобытности, языка, обычаев, школ, книг, культуры шло путем насилия, а далее после восстания в 1665-1666 году, путем подкупов казацкой старшины и раздаривания земель. Екатерина II раздарила земли

Украины своим любовникам и закрепостила вольных степных орлов.

Петр I целые полки уничтожал, заставляя их тонуть и гибнуть в болоте Петербурга при постройке, а Николай I костями украинцев устлал полотно Николаевской железной дороги, призывая козачие полки якобы для военных целей, разоруживал их и слал на работы в болота, где они, конечно, погибали.

Уничтожив свободу народа, закрепостив его, обратив в рабы, цари довели народ до того, что он отстал даже в грамотности от малограмотной велико-России, [...] грамотой в 17 веке, он, обучаемый на неведомом ему языке, терял свой облик, развращался и дошел даже до того, что на вопрос кто он, отвечал «мужик».

Далее оратор указал на всевозможных [...] «либеральных» Александра II, дошедшим до того в 1876 г., воспрещены были даже песни украинские на сценах и концертах и министр Валуев подал лозунг «Малороссийского языка нет, не было и не будет». В историческом обзоре было освещено значение Сечи Запорожской, как движения колонизационного, сыгравшего огромную культурную роль и поховано было, что договор Богдана Хмельницкого с царем Алексеем как союз двух государств наступательный и оборонительный при сохранении полной автономии Украины, был немедленно же расторгает.

Оратор указывая все насилия над Украиной, особенно остановился на том, что во в сем этом народ великорусский ни чем не повинен, и он нам друг был и есть и призвал к полному единению с этим тоже многострадальным от царизма народом. Оратор перейдя к программным устройствам внутренней жизни Украины, рекомендовал: 1) единение всех украинцев с соблюдением прав населяющих Украину народностей, 2) организация села и подготовку к выборам в Учредительное собрание, 3) нераздельную Россию при введении демократической республики и автономиию

федеративной Украины, 4) терпеливо выждать законодательного разрешения земельного вопроса на основе «земля для трудящегося на земле», 5) введение украинского языка в школу низшую, среднюю и высшую, в судебные и административные учреждения и в церковь свободную.

В заключении оратор сказал:

«Не вважаючи на ганебні заборони, кайдани й муки – народ український жив, живе й житиме! У него все одняли – автономію, землю, імя, освіту, культуру, зосталась тільки душа – її не однімуть! Вона жива. Я починаю усі мої промови і кінчаю двома словами і їми і тепера зкінчу «Єднаймося, братаймося!»¹⁰⁸

І. Ф. Кравчук (Уладівське ошадно-позичкове товариство): «Обращает внимание собрания на то, что прежде чем устанавливать порядки, говорит о том, на каком языке нам говорить, какие у нас будут школы, нужно подумать о победе над внешними и внутренними врагами, а для этого необходимо забыть национальную рознь и вспомнить заветы Христа о любви к ближнему»¹⁰⁹.

П. Ф. Бунт (Вінницьке товариство оптових закупівель): «Предлагает собранию вынести постановление, чтобы речь, сказанная Дмитрием Васильевичем Марковичем, была отпечатана отдельной брошуркой на украинском языке и разослана всем кооперативам – участникам съезда. Затем просит собравшихся записываться в «Просвіту» и «Союз Українцев». Туда же просит обращаться за всеми справками по украинскому вопросу»¹¹⁰.

П. С. Карабиневи́ч (Конищевське споживче товариство): «Предлагает основать в деревнях «Просвіти», выписывать украинские газеты и журналы. Для укрепления же «Просвіти» в Виннице, которая, по

¹⁰⁸ Там само. – Арк. 12 – 14 зв.

¹⁰⁹ Там само. – Спр. 38. – Арк. 8.

¹¹⁰ Там само.

его мнению, должна стать руководящим центром для губернии в культурно-просветительской деятельности. Предлагает вынести пожелание об ассигновании всеми кооперативами губернии по 10 руб. с каждого»¹¹¹.

Г. Г. Воловодюк (Лучинецьке товариство оптових закупівель): «Просит съезд благодарить Дмитрия Васильевича Марковича за его блестяще сказанную речь из области истории Украины (бурные аплодисменты)»¹¹².

В. С. Бригіда (Немирівське споживче товариство): «Присоединяется к благодарности Д. В. Марковичу за его прекрасно сказанную речь, но интересуясь каким языком будет передана речь в печать, таким ли, – как пишется газета «Рада», которую крестьяне плохо понимают, или на какомнибудь другом. Предлагает для Подолии ввести язык для печати такой, каким писалась газета «Світова зірниця»¹¹³.

Д. В. Маркович: «Отвечая на вопрос г. Бригиде, говорит, что язык на месте не стоит, а всегда находится в движении, а следовательно и упражнении. Газета будет издаваться на украинском языке, кто сейчас не умеет читать, то со временем научится, ибо в этом никакой трудности нет»¹¹⁴.

Є. Ф. Стадник (Кордишівське споживче товариство): «Предлагает на месте портретов бывших царей вывесить портрет Шевченка»¹¹⁵.

Г. М. Супрун (Подільська губерньська земська каса): «Оратору не хотелось бы возвращаться к старому, но товарищ Коломиец все время упорно возвращается к старому. Однако, он ничего не говорит по существу докладов. Между тем теперь у нас все идет по новому и потому оратору не понятно кому был собственно брошен упрек.

¹¹¹ Там само. – Арк. 8 – 8 зв.

¹¹² Там само. – Арк. 8 зв.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Там само.

Сейчас продовольственный вопрос находится в руках тех же селян, от которых и будет зависеть то или другое направление продовольственной политики. Здесь было сказано о твердых ценах. Было много несправедливостей. Цены были различны: одни продали по хорошим, а другие по низким. Но это нас не должно останавливать. Хлеб необходим для армии, а поэтому нужно приложить все меры к тому, чтобы армия не голодала»¹¹⁶.

Б. А. Новиков (Подільська губерньська земська каса): «Возражая Коломийцу, говорит, что не только помещики припрятавали хлеб с целью получить более высокие цены, но и крестьяне делали тоже. Ему самому, разъезжая по губернии, приходилось наблюдать продажу хлеба крестьянами частным скупщикам и вывоз проданного хлеба по ночам. В этом грехе повинны не только помещики, но и крестьяне»¹¹⁷.

Після завершення дискусії голова зібрання оголосив перерву до ранку наступного дня.

11 квітня 1917 р. засідання розпочалося о 10 год. ранку.

О. Г. Ветвинський зачитав учасникам з'їзду телефонограму Чернівецького позичково-ощадного товариства, в якій висловлювався жаль через неможливість присутності на форумі свого представника та водночас констатувалося, що, надаючи великого значення кооперативному з'їзду товариство бажає йому плідної роботи і винесення корисних для вільних громадян Росії резолюцій»¹¹⁸. Вітання було підтримане гучними оплесками.

Після цього продовжилося обговорення доповіді про роль кооперативів у сучасних умовах.

Є. Я. Довбня: «Призывает съезд помнить о том, кто сидит в окопах, в грязи, им нужен хлеб, нужно мясо –

¹¹⁶ Там само. – Арк. 9.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 16.

необходимо дать армии все эти продукты. Нужно забыть национальную вражду, ибо вражда не ведет к закреплению свободы, что так дорого в настоящее время»¹¹⁹.

Д. М. Ленерман (Немирівське товариство оптових закупівель): «Доклад о роли кооперативов в настоящей войне и устроении тыла прекрасный, но страдает некоторыми дефектами: отсутствие средств в кооперативах делает их недееспособными. Главный недостаток кооперативов – отсутствие денег, отсюда невозможность снабжать население предметами первой необходимости. Не согласен с мнением докладчика, что у нас все обстоит благополучно. Не совсем так: правления и совет в большинстве случаев не культурны и не могут справиться с теми обязанностями, которые возлагаются на них уставом, а поэтому – то является отсутствием правильной постановки дел в кооперативах. Для устранения последних дефектов, необходима широкая помощь инструкторов. Обращается с просьбой к съезду просить тех, кто разбирается лучше в кооперативном строительстве и устроении новой жизни, прийти в деревню и помочь разобраться в недоуспевающих вопросах. Ибо одной литературы недостаточно»¹²⁰.

С. М. Коломієць (інструктор Гайсинського земства): «Просит не стеснять сельских хозяев – доставкой хлеба твердыми ценами, предлагает действующие твердые цены объявить населению и обратиться с призывом к населению и кооперативам, чтобы немедленно сельские хозяева вывозили весь свой лишний хлеб на станции, т. к. на фронте – пожар – наши герои-защитники голодают»¹²¹.

С. І. Куземський (Вітівецьке ошадно-позичкове товариство): «Призывает съезд не щадить алчные

¹¹⁹ Там само. – Спр. 38. – Арк. 9 зв.

¹²⁰ Там само. – Арк. 9 зв. – 10.

¹²¹ Там само. – Арк. 10.

аппетиты тем, кто наживается на хлебе. Предлагает съезду просить правительство установить твердые цены не только на хлеб, но и на предметы первой необходимости: железо, уголь, кожи и прочее»¹²².

П. С. Карабиневи́ч (Конищевське споживче товариство): «Кооперативы должны быть регулятором жизни между городом и деревней: деревня должна собирать то, что необходимо для города, а город – то, что необходимо для деревни. Призывает к объединению без различия национальностей»¹²³.

Я. П. Пасиченко (Немирівське товариство оптових закупівель): «Призывает съезд к выработке практических мер по продовольственному вопросу – в частности относительно хлеба. Сумбур в продовольственном деле и теперь есть. Предлагает пригласить на собрание комиссаров, с которыми бы можно было урегулировать продовольственный вопрос»¹²⁴.

Г. М. Супрун (Подільська губерньська земська каса дрібного кредиту): «Полагает, что если мы сейчас начнем заниматься урегулированием продовольственного вопроса, займет много времени. Кооперативам следовало бы обращаться с поставками или в Подольский Союз, или в губернскую кассу мелкого кредита. Эти учреждения все время ведут борьбу с хлебармией и Загоскотом. Если нам трудно приходится наладить с этими учреждениями дело, то неудивительно, что кооперативы на местах были поставлены в тяжелое положение. Как только цены будут объявлены, мы немедленно дадим знать кооперативам»¹²⁵.

М. Н. Павлюк: «Высказывает пожелание, чтобы мукомольное дело было передано в руки кооперативов, чтобы не было посредников в этом деле; потом необходимы твердые цены, но для всех продуктов

¹²² Там само.

¹²³ Там само.

¹²⁴ Там само. – Арк. 10 зв.

¹²⁵ Там само.

первой необходимости, дабы в дальнейшем не было спекуляций»¹²⁶.

І. Ф. Гуцул (Тирловське кредитне товариство): «Призывает забыть все старое и сосредоточить все свое внимание на оборону страны. Указывает на беспорядки при старом правительстве, где во многом была виновата полиция»¹²⁷.

М. О. Литвицкий: «Заявляет, что он только вернулся из деревни и потому не имел возможности принять раньше участие в делах съезда. На кооперативы теперь возлагаются большие надежды. Но кооператоры не на высоте своего призвания: много злоупотреблений. Много есть таких кооператоров, которым мы не можем доверять свое добро.

С закупкой хлеба необходимо остерегаться. На губернский продовольственный комитет напрасны нарекания: он был занят организацией сельских, волостных, уездных комитетов. Эти комитеты теперь будут заниматься продовольственными делами. Поэтому кооперативам необходимо входить в соглашение с этими сельскими комитетами, иначе будет то, что и при старом правительстве: две хозяйки, а хата не подметена. Рекомендует обращаться со всеми заявлениями, получением справок по поставкам хлеба в армию в Подольскую губернскую земскую кассу мелкого кредита или в Подольский Союз кредитных и сберегательных товариществ. Приветствует мысль о передаче мельницы в руки кооперативов. Твердые цены на предметы первой необходимости также необходимы. Необходимо организовать кооперативный сбыт яиц»¹²⁸.

Г. М. Супрун (Подільська губернська земська каса дрібного кредиту): «Надеется, что кооперативы на местах будут следить за тем, чтобы теперь не было той спекуляции, которая была до сих пор»¹²⁹.

¹²⁶ Там само. – Арк. 10 зв. – 11.

¹²⁷ Там само. – Арк. 11.

¹²⁸ Там само. – Арк. 11 – 11 зв.

¹²⁹ Там само. – Арк. 12.

Д. М. Продан (Метанівське кредитне товариство): «Говорит по вопросу о твердых ценах. Дело в том, что одни уже продали хлеб по твердым ценам, а другие припрятавши хлеб, продадут теперь по ценам более высоким; конечно, это будет вопиющая несправедливость; поэтому оратор предлагает цены на хлеб не повышать, а заставить припрятавших хлеб сдать хлеб по ценам даже низшим прежних твердых»¹³⁰.

Г. Ф. Малайда (Брагське споживче товариство): «Рассказывает, что у крестьян есть очень много закопанного в землю картофеля и это – в ожидании высоких цен. Предлагает, чтобы кооперативы следили за тем, чтобы все сейчас же продавали картофель»¹³¹.

Наступним питанням з'їзд заслухав доповідь члена Вінницької повітової земської управи М. Є. Василевського про порядок формування сільських та волосних органів самоврядування. Щодо повітів, зазначив він, то вони, начебто, існують у формі земств. Але цього слова селяни бояться. Тому доповідач побіжно охарактеризував роль земських структур як у дореволюційній Росії, так і в період суспільних трансформацій, вказавши, що земство здебільшого завжди виступало на боці трудового народу, через що не користувалося довір'ям у царських урядовців. «Лучших земских работников, – говорит оратор, – старое правительство не допускало к земской работе, а назначало угодных ему людей, почему Земства в большинстве случаев не могли нести той работы, какая свойственна этим учреждениям, – отсюда и не любовь к земству»¹³².

У контексті обговорення питання делегати вийшли на дещо іншу проблематику, пов'язану із конструкцією моделі, за якої має відбуватися самоорганізація селянства. Усі кооперативні активісти добре розуміли

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Там само.

¹³² Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 15 апреля.

вагу цього питання, зокрема, українська група. Останні воліли на рівні ухвали з'їзду закріпити вплив на цей процес Союзу Подільських українців як центру національного громадського життя краю. У цьому сенсі була виписана й заготовлена ними резолюція, у якій зазначалося: «З'їзд кооператорів визнає конче потрібним організувати по селах селянські союзи, які взялись би за вирішення в першу чергу Земельного питання, а також і питання про політичний лад в Російській державі.

В кожному селі повинні бути обрані комітети для того, щоби вони упорядковували б збори, на яких би обговорювались би всі цікаві для селян політичні і земельні питання, запропонували б лекторів, поширювали б потрібну для селян літературу.

Комітети сільські пристають до Союзу Подільських Українців, головна рада якого міститься в м. Вінниці. Центральним органом являється тимчасовий комітет Союзу Подільських Українців»¹³³.

Однак такий підхід влаштував далеко не усіх присутніх, про що ми можемо зробити висновок на основі матеріалів обговорення, які частково збереглися і дозволяють провести певний аналіз.

М. О. Литвицький: «Задачи союза: 1) отстаивать интересы крестьянства – его материальное и духовное положение.

Как перейти к организации Крестьянского Союза?»¹³⁴

С. І. Куземський (Війтівцевське ошадно-позичкове товариство): «Высказывается за необходимость организовать в селах крестьянские союзы»¹³⁵.

П. П. Відибіда: «Протестует против того, чтобы крестьянский Союз соединился с «Союзом Подольских Украинцев». «С.П.У.» – есть организация политическая, с определенной политической программой, в то время,

¹³³ ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2886. – Арк. 61.

¹³⁴ Там само. – Арк. 21.

¹³⁵ Там само. – Спр. 38. – Арк. 12 зв.

как селянские союзы должны быть организацией беспартийной»¹³⁶.

Д. Г. Зосімато (член правління Подільського Союзу ошадно-позичкового товариства): «Дает разъяснение, какая разница между союзом русского народа и крестьянским союзом»¹³⁷.

С. З. Поляруш (Чечельницьке споживче товариство): «Требует программу крестьянского союза»¹³⁸.

У результаті резолюція з даного питання виявилася розмитою, фіксуючи у трьох пунктах наступні завдання селянської верстви: «1) Зберігати порядок у селах, 2) організуватися і 3) надати вирішення усіх важливих питань Установчим зборам»¹³⁹.

Після цієї інформації про результати Всеукраїнського національного конгресу у Києві доповів член правління Подільського союзу П. П. Відибіда. Заслухавши колегу, з'їзд вирішив надіслати Українській Центральній Раді вітальну телеграму: «Київ Центральній Раді Кооперативний Подільський Губерніяльний З'їзд вітає Центральну Раду як тимчасове представництво українського народу і оборонців української автономії урочисто обіцяє підтримувати всі заходи до задоволення українського народу посилає своє побажання успішно провадити справу визволення українського народу ми з Вами Наказуйте Вимагайте Голова З'їзду Маркович»¹⁴⁰. Згодом текст телеграми опублікував друкований орган Української Центральної Ради¹⁴¹.

Із коротким повідомленням на тему «Про кооперативні комітети» виступив член Вінницького

¹³⁶ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 21.

¹³⁷ Там само.

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ Кооперативная жизнь в Подолии // Экономическая жизнь Подолии. – 1917. – № 3-4. – С. 47.

¹⁴⁰ ДАХМО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 2886. – Арк. 54.

¹⁴¹ Привітання Українській Центральній Раді // Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – Травень. – № 6.

товариства оптових закупівель П. Т. Бунт¹⁴². Доцільність утворення кооперативних комітетів він пояснив необхідністю уникнення усіляких непорозумінь серед кооператорів та потребою спільно вирішувати економічні, культурні, соціальні та інші питання. Як приклад такої співпраці доповідач назвав заснування у Києві Всеукраїнського кооперативного союзу. Відтак П. Т. Бунт закликав організувати на Поділлі губернський кооперативний комітет¹⁴³.

Доповідача підтримав О. Г. Ветвинський, заявивши: «Губернский кооперативный комитет необходим. Это будет ячейка, из которой в дальнейшем народится ряд мелких комитетов. Предлагает организовать бюро, которое бы работало в Виннице; это бюро будет входит в сношения с уездами»¹⁴⁴.

Делегати погодилися із запропонованим підходом, а тому відразу шляхом голосування спершу визначилися із необхідністю заснувати комітет та обрати його бюро, а потому провели окрему процедуру голосування щодо кандидатів до складу бюро Подільського губернського кооперативного комітету. Обраними стали: Д. В. Маркович, Г. М. Супрун, О. Г. Ветвинський, А. Н. Городецький, І. Ф. Крисота, М. К. Лозицький, Н. І. Бидинський, М. М. Кукулевський, П. Т. Бунт¹⁴⁵.

Д. В. Маркович з огляду на те, що всі питання порядку денного вичерпані, оголосив з'їзд завершеним.

Один із учасників подякував від імені форуму Д. В. Марковичу за уміле та толерантне керівництво під час організованих дискусій. З'їзд гучно аплодує та вигукує «Слава»¹⁴⁶.

У відповідь Д. В. Маркович висловив вдячність усім учасникам з'їзду та запропонував окремо винести подяку організаційному комітету. Зал сприйняв ці

¹⁴² ДАХмО. – Ф. 233. – Оп. 1. – Спр. 38. – Арк. 12 зв.

¹⁴³ Там само. – Спр. 2886. – Арк. 21 зв.

¹⁴⁴ Там само. – Спр. 38. – Арк. 12 зв.

¹⁴⁵ Там само.

¹⁴⁶ Там само. – Арк. 13.

побажання гучними оплесками. Також на пропозицію голови подяку винесли секретарям з'їзду, які якісно виконали свою роботу¹⁴⁷.

О 3 годині дня форум був закритий.

Нижче ми подаємо зміст усіх резолюцій, винесених Подільським кооперативним з'їздом.

«По вопросу о национализации школы на украинском языке: «Исходя из тех соображений, что для достижения наилучших результатов в области всестороннего развития культурных и экономических сил народа, необходима правильно организованная школа, как низшая, так и высшая, имея же в виду, что правильно организованной школа может быть признана только при условии введения преподавания на материнском языке учащихся, а в Украине – на украинском, Подольский Губернский Кооперативный Съезд единодушно высказывается за неотложную национализацию школы. Помимо этого, Съезд находит необходимым введение украинского языка во всех учреждениях Украины».

О национальной автономии и государственном устройстве: «Согласно с историческими традициями и настоящими реальными потребностями украинского народа Подольский Губернский Кооперативный Съезд признает, что только национально-территориальная автономия Украины в состоянии обеспечить потребности нашего народа и всех других народностей, живущих на украинской земле:

1) Автономное устройство Украины, а также и других автономных областей России найдет свою полную гарантию в федеративном устройстве России.

2) Поэтому единой соответствующей формой государственного устройства съезд признает федеративную демократическую республику России.

¹⁴⁷ Там само.

3) Одним из главных принципов украинской автономии, полную гарантию прав меньшинства национальностей, живущих на Украине».

О сожительстве народностей, населяющих Россию: «Так как добытая в результате революции свобода может быть закреплена только при том условии, если все граждане, как один, всеми силами и средствами будут поддерживать новую народную власть, если все населяющие Россию народы проникнутся глубоким уважением друг к другу, к охране прав друг друга без различия национальности и веры, Подольский губернский кооперативный съезд обращается ко всему населению губернии с горячим призывом строить свою свободную жизнь на этих именно принципах общественности».

О поддержании армии: «Имея в виду точку зрения Временного Правительства в вопросе о войне и признавая, что победа над врагами будет вместе с тем поражением нашей свободы, демократии России и всего мира, съезд призывает товарищей-кооператоров губернии к всемерному поддержанию армии в борьбе с врагами».

О займе свободы: «Принимая во внимание, что Временное Народное Правительство только при дружной поддержке всего населения может осуществить обнародованную им программу государственного переустройства, что для этого ему нужны прежде всего средства, Подольский губернский кооперативный съезд единогласно постановил всемерно содействовать самому широкому распространению среди населения подписки на заем свободы и с этой целью рекомендовать всем участникам съезда, а также всем кооперативным организациям губернии немедленно приступить к ознакомлению всех слоев населения со значением и условиями займа и привлечению подписчиков, указывая при этом, что для каждого гражданина, которому дорога судьба отечества, содействие успеху займа должно быть священным долгом».

По аграрному вопросу: «Признавая принцип, что земля должна находиться в руках трудящихся, однако, считая, что победное окончание войны возможно лишь при условии объединенных усилий всей страны, Подольский губернский кооперативный съезд признает необходимым:

1) Спокойно ожидать решения земельного вопроса Учредительным Собранием, которое единственно правомочно будет дать народу и землю и волю.

2) Захват чужой земли до решения Учредительного Собрания съезд признает преступным и безусловно недопустимым, могущим вызвать уменьшение обсемененной площади земли, что несомненно поставит в безвыходное положение население и армию и будет лишь на руку врагам, посягающим на свободу нашей гражданской жизни.

3) Путь к достижению выдвигаемых настоящим моментом задач Подольский губернский кооперативный съезд видит в объединении кооперативных деятелей и крестьянства и создании на местах выборных административных единиц, которые, будучи избраны самим народом и ответственны перед этим народом, помогут разрешить великий земельный вопрос в интересах трудовой земледельческой демократии».

По вопросу о снабжении армии: «Признавая, что разгром нашей армии и победа нас врагами поведут к тяжелым экономическим и политическим последствиям для всей России и для Украины в особенности, Под. губ. кооперативный съезд считает неперменным и святым долгом каждого гражданина употребить все усилия, чтобы армия была снабжена всем необходимым. Имея же в виду, что единственными организующими центрами в селах являются кооперативы, которые одни могут и должны взять на себя заботу по организации сел, съезд обращается с горячим призывом к кооператорам и кооперативам губернии: 1) Принять все меры к тому, чтобы не осталось необсемененной земли.

- 2) Оказать помощь своим участием, опытом и знаниями в деле организации сел и волостей на новых началах.
- 3) Деятельно содействовать созданию уездных и губернских общественных организаций.
- 4) Всемерно бороться с темными слухами, распространяемыми злонамеренными приверженцами свергнутой старой власти.
- 5) Всеми силами охранять порядок в деревне.
- 6) Убеждать население терпеливо и уверенно ожидать разрешения важнейших вопросов Учредительным Собранием.

Обсудив сверх этого вопрос о повышении твердых цен на зерновые продукты и приняв во внимание, что такое повышение цен явится незаслуженной наградой хозяевам, укрывавшим свой хлеб, и несправедливым актом по отношению к хозяевам, проявившим свой патриотизм и своевременно поставившим хлеб, Подольский губернский кооперативный съезд выражает пожелание, чтобы твердые цены на хлеб урожая 1916 года не повышались.

Об образовании кооперативного комитета: «Подольский губернский кооперативный съезд, признавая создание Губернского кооперативного Комитета крайне необходимым, постановил учредить Бюро в составе А. Г. Ветвинского, Д. В. Марковича, А. Н. Городецкого, М. Н. Кукулевского, М. К. Лозинского, П. Ф. Крекотеня, П. М. Бединского, П. Ф. Бунга и Г. М. Супруна с предоставлением этому Бюро права кооптации, возложив на него создание кооперативного Комитета и разработку примерных уставов для кооперативов».

О крестьянских союзах: «1) Соблюдать порядок в деревне, 2) организовать и 3) предоставить разрешение важнейших вопросов Учредительному Собранию».

Об установлении твердых цен на хлеб: «Губернский Кооперативный Съезд узнал, что Правительство увеличило твердые цены на хлебные продукты и что увеличение твердых цен явится незаслуженной

наградой хозяевам, укрывавшим до сих пор хлеб, несправедливым актом вообще и по отношению хозяев проявивших свой патриотизм и поставивших хлеб ранее постановил: просить Правительство не вводит новых твердых цен на хлеб урожая 1916 года»¹⁴⁸.

Таким чином, Лютнева революція 1917 р. детермінувала якісні зрушення в діяльності кооперативних структур Поділля. Цей процес був істотно поглиблений після утворення Центральної Ради, яка, окрім загальної підтримки демократичних перетворень, задекларувала необхідність боротьби за автономію України та перетворення Росії у федеративну республіку. Нагальна потреба обговорити фахові та загальнополітичні питання спонукала найбільш авторитетні та вагомі за своїм значенням кооперативні інституції, серед яких Губернська земська каса дрібного кредиту, Подільська спілка кредитних і ощадно-позичкових товариств, Вінницька та Кам'янецька інспекція дрібного кредиту при відділенні Державного банку та Вінницьке товариство гуртових закупівель, виступити з ініціативою скликати у Вінниці кооперативний форум, на який були запрошені практично усі кооперативні та споживчі товариства Подільської губернії. З'їзд відбувся 9-11 квітня 1917 р. за участі понад 200 делегатів. Але регіональне представництво до певної міри не виправдало очікувань організаторів, які надіслали запрошення 350 представникам кредитних та 1200 споживчих товариств.

З'їзд підтримав нові владні структури, спрямувавши вітальні телеграми голові Тимчасового уряду князю Г. Львову, голові виконавчого комітету Державної Думи М. Родзянко та голові Ради робітничих та солдатських депутатів М. Чхеїдзе. У ході роботи представницького

¹⁴⁸ Губернский кооперативный съезд // Свободный голос (ежедневная газета). - Винница. - 1917. - 15 апреля; Кооперативная жизнь в Подолии // Экономическая жизнь Подолии. - 1917. - № 3-4. - С. 44 - 47.

зібрання вітальна телеграма була направлена також за адресою Української Центральної Ради.

З'їзд заслухав низку доповідей із актуальних питань політичного та кооперативного життя, які, як правило, викликали жваву дискусію. Найбільший резонанс на делегатів справили повідомлення М. Н. Ренненкампа «Про права та обов'язки громадянина», О. М. Станевича «Про форми державного правління – монархізм чи республіка», Д. В. Марковича «Про українське питання» та ін. Не дивлячись на наявність різних позицій щодо майбутнього України, з'їзд одногосно в своїх ухвалах підтримав ідею автономії України, із гарантуванням національним меншинам права на вільний розвиток, та перетворення Росії у демократичну республіку. Водночас делегати підтримали необхідність продовження війни до переможного завершення.

Цілковитою національною спрямованістю характеризувалася резолюція щодо шкільного питання. З'їзд, базуючись на нормі про те, що школа має розвиватися на основі викладання материнською мовою, одногосно висловився за термінову націоналізацію школи. Крім того, запропонував увести українську мову у всіх установах України.

Особливо велика увага делегатського корпусу була прикута до пошуку шляхів вирішення земельного питання. Більшість присутніх погоджувалась із думкою, що земля має належати тим, хто її обробляє. Але в ухвалі з'їзду з цього питання простежується надзвичайна обережність і поміркованість. Зокрема, кооператори закликали селян спокійно очікувати скликання Установчих зборів, які єдині на законних засадах мають право передати народу землю і волю. Наразі учасники форуму засудили випадки захоплення чужої землі силовими методами.

З'їзд вирішив окремо звернутися до міністра землеробства А. Шингарьова з проханням клопотати перед державними структурами, аби не збільшували ціни на хліб з врожаю 1916 р. Ця позиція

обґрунтовувался нормами справедливості, позаяк засвідчувала патріотичне ставлення селянських господарів до справи допомоги армії.

З метою координації кооперативних структур з'їзд утворив губернський кооперативний комітет, до складу якого увійшли провідні діячі.

Ухвалені на з'їзді рішення, не дивлячись на гостроту обговорення важливих питань, продемонстрували готовність української та єврейської груп рухатися спільно у напрямку збереження та розвитку революційних надбань. Вони консолідовано підтримали національні принципи побудови держави та визначилися у принциповому питанні щодо механізмів реалізації кардинальних змін на підставах закону і права.

СПИСОК

представителей кредитных и ссудо-сберегательных товариществ и обществ потребителей Подольской губернии, приглашенных на кооперативный съезд 9-10 апреля 1917 г. в г. Виннице

1. Юрченко Иван Фомов - Больше-Крушинецкое общество потребителей
2. Коврига Димитрий Михеев - Больше-Крушинецкое общество потребителей
3. Усатьян Зиновий Иванов - Кошаринецкое общество потребителей
4. Барановский Михаил Фомов - Шершенецкое кредитное товарищество
5. Манилюк Антон Климов - Роскошовское общество потребителей
6. Луц Федор Евстафьев - Боровское кредитное товарищество
7. Грабовский Леонтий Филиппов - Боровское кредитное товарищество
8. Скробанский Ишполит Иванов - Овсянискское общество потребителей
9. Кожухарь Григорий Иулианов - Цыкиновское ссудо-сберегательное товарищество
10. Журавский Григорий Иосифович - Баштанковское общество потребителей
11. Циркан Николай Захаров - Баштанковское общество потребителей
12. Андришин Семен Федоров - Старо-Попелюхское общество потребителей
13. Грабчак Гервасий Лазарев - Старо-Попелюхское общество потребителей
14. Титор Василий Порфирьев - Телилинецкое общество потребителей
15. Лысенко Владимир Афиногенов - Джуриновское ссудо-сберегательное товарищество

16. Яковишен Иван Трифонов - Джуринское ссудо-сберегательное товарищество
17. Мельник Андрей Спиридонов - Шершенецкое общество потребителей
18. Парфентьев Петр Дорофеев - уездное Балтское земство
19. Тарахколь Харитон Антонов - Якубовское ссудо-сберегательное товарищество
20. Бурлак Никита Аверкиев - Якубовское ссудо-сберегательное товарищество
21. Карпенко Григорий Тихонов - Гуливецкое общество потребителей
22. Забавский Михаил Степанов - Савинецкое ссудо-сберегательное товарищество
23. Ярометин Иван Семенов - Гуливецкое общество потребителей
24. Ливенчук Петр Афанасьев - Сатановское ссудо-сберегательное товарищество
25. Попик Михаил Сафонов - Звонихский исполнительный комитет
26. Молчанов Савва Ананьев - Звонихский исполнительный комитет
27. Полищук Семен Иосифов - Кетросское общество потребителей
28. Паламарчук Семен Зосимов - Петриковецкое ссудо-сберегательное товарищество
29. Личман Семен Трофимов - Кетросское ссудо-сберегательное товарищество
30. Молдавский Флор Андреев - Глядецкое ссудо-сберегательное товарищество
31. Джалун Евфимий Иванов - Глядецкое ссудо-сберегательное товарищество
32. Мартынюк Даниил Варфоломеев - Корначивецкий исполнительный комитет
33. Козак Николай Моисеев - Шершенецкое общество потребителей
34. Ковальчук Авксентий Иванов - Забужское ссудо-сберегательное товарищество

35. Захарчук Харлампий Иванов – Забужское ссудо-сберегательное товарищество
36. Кравчук Иван Феод. – Забужское ссудо-сберегательное товарищество
37. Цирь Николай Андреев – Ободянское общество потребителей
38. Петров Димитрий Фомов – Шпичинецкое общество потребителей
39. Гаврисюк Николай Гаврилов – Шпичинецкое общество потребителей
40. Малайдаха Гавриил Фадеев – Брацлавское общество потребителей
41. Визнюк Евфимий Авимов – Войтовское ссудо-сберегательное товарищество
42. Тодоренко Венедикт Васильев – Овсиевское общество потребителей
43. Щерб Гордий Евтрапиев – Овсиевское ссудо-сберегательное товарищество
44. Скакун Павел Платонов – Пироговское кредитное товарищество
45. Добровольский Кирилл Иосифов – Бахтынское ссудо-сберегательное товарищество
46. Загурский Филипп Иосифов – Бахтынское общество потребителей
47. Козловский Никанор Прокопиев – Бахтынское ссудо-сберегательное товарищество
48. Викарчук Василий Герасимов – Яцковское общество потребителей
49. Бондарчук Андрей Никифоров – Зятковское общество потребителей
50. Цымбал Анна Михайлова – Севериновское общество потребителей
51. Бортник Михей Никифоров – Севериновское общество потребителей
52. Котловой Амвросий Евстафиев – Стрижавское общество потребителей
53. Мельник Самуил Иванов – Стрижавское общество потребителей

54. Спивак Л. И. - 2-е Винницкое ссудо-сберегательное товарищество
55. Волошин Я. М. - 2-е Винницкое ссудо-сберегательное товарищество
56. Подлубник И. И. - 2-е Винницкое ссудо-сберегательное товарищество
57. Окопник Н. Н. - 2-е Винницкое ссудо-сберегательное товарищество
58. Фурман Кирик Степанов - Брацлавское общество потребителей
59. Лукеев Семен Прохоров - Волчанское кредитное товарищество
60. Шаргородский В. Н. - Струньково-Ташлыкское ссудо-сберегательное товарищество
61. Костюк Т. М. - Струньково-Ташлыкское ссудо-сберегательное товарищество
62. Фурман Иван Фомов - Белокаменское общество потребителей
63. Головатюк Илья Васильев - Хребтиевское общество потребителей
64. Белик Иван Иванов - Хребтиевское общество потребителей
65. Корневский - Гайсинский уездный инструктор
66. Яковлев И. И. - Винницкий уездный инструктор
67. Драченко М. В. - Рахнянское общество потребителей
- 88*. Сулима Илья Никол. - Михайловское общество потребителей
89. Курманаву В. А. - Брацлавский уездный инструктор
90. Балосогло Ф. А. - Брацлавский уездный инструктор
91. Бригада Василий Степанов - Немировское общество потребителей
92. Серпинский Мих. Константинович - Проскуровский уездный инструктор
93. Продан Демид Митрофанов - Метановское кредитное товарищество

94. Сирак Семен Илларионов – Метановское кредное товарищество
95. Воловодок Гурий Герасимов – Лучинецкое общество оптовых закупок
96. Железняк Яков Ильич – Жабокричское общество потребителей
97. Рожковский К. А. – Винницкое ссудо-сберегательное товарищество
98. Карабиневич П. С. – Конищевское общество потребителей
99. Козловский С. П. – Конищевское кредное товарищество
100. Николок К. Н. – Зазулинецкое общество потребителей
101. Бадорный Н. Н. – Тесовское ссудо-сберегательное товарищество
102. Гаврилок Василий Павлов – Тесовское общество потребителей
103. Тустановский Иосиф Иванов – Молополянское кредное товарищество
104. Щерба Онисим Кириллов – Бырловское общество потребителей
105. Якимишин Исидор Пафнутьевич – Бырловское общество потребителей
106. Гойко И. Д. – Бырловское общество потребителей
107. Распутный Михаил Лаврентьев – Сальницкое общество потребителей
108. Меняйло Иван Ден. – Сальницкое общество потребителей
109. Бойчук Иван Якимов – Тымковское ссудо-сберегательное товарищество
110. Тыгипковский Антон Харитонов – Мешаровское общество потребителей
111. Пересунько Василий Васильевич – Мешаровское общество потребителей
112. Павлюк Матфей Никитов – Возновецкое общество потребителей

113. Василишин Семен Алексеев - Возновецкое общество потребителей
114. Возняк Ив. Игнатьев - Стодулецкое общество потребителей
115. Подручный Яков Иванов - Стодулецкое ссудо-сберегательное товарищество
116. Дых Сергей Антонов - Соломянское ссудо-сберегательное товарищество
117. Доскоч Сильвестр Васильев - Сарновское кредитное товарищество
118. Даценко Илья Исидоров - Хмельникское 2-е общество ссудо-сберегательного товарищества
119. Бойко Михаил Кондратьев - Хмельникское 2-е общество ссудо-сберегательного товарищества
120. Ткач Кондратий Иванов - Павловский исполнительный комитет
121. Мощный Тимофей Иосифович - Канатковецкое общество потребителей
122. Рак Иосиф Андреев - Сарновское общество потребителей
123. Кметь Василий Трофимов - Нижне-Кропивянское общество потребителей
- 123*. Гончарук Феодю Павлов - Выше-Кропивянское общество потребителей
124. Куземский Сергей Иванов - Войтовское ссудо-сберегательное товарищество
125. Дорогостайский Н. Я. - Долговецкое ссудо-сберегательное товарищество
126. Кислиц Афанасий Васильев - Долговецкое общество потребителей
127. Колесник Василий Моисеев - Слободо-Балинское общество потребителей
128. Довбня Ев. Ан. - Мицовецкое ссудо-сберегательное товарищество
129. Герлих Н. Х. - Балинское 2-е общество потребителей
130. Бац Корнилий Тихонов - Паньковецкий исполнительный комитет

131. Лыськов Матвей Тимофеевич - Паньковецкий исполнительный комитет
132. Хитрук Лаврентий Петров - Горячковское ссудо-сберегательное товарищество
133. Коваль Яков Иванов - Горячковское общество потребителей
134. Барабаш Давид Никитов - Горячковское общество потребителей
135. Еверчик Е. М. - Тымковское общество потребителей
136. Верба Афан. Матвеев - Кущинецкое общество потребителей
137. Цешковский Антон Онуфриев - Разношинское кредитное товарищество
138. Гамилюк Иван Иванов - Разношинское кредитное товарищество
139. Сестринцев Савва Васильев - Гайсинское общество потребителей
140. Голомовлов Лаврентий Степанов - Гайсинское общество потребителей
141. Колтун Фома Данилов - Гайсинское общество потребителей
142. Нечитарок М. С. - Михайловское общество потребителей
143. Корнийчук Владимир Онисимов - Середикское общество потребителей
144. Полийчук Яков Тимофеев - Крикливецкое ссудо-сберегательное товарищество
145. Якович Григорий Бонифатьев - Тираспольское общество потребителей
146. Гычак Корнилий Яковлев - Крикливецкое общество потребителей
147. Пайчук Фома Максимов - Мачугское общество потребителей
148. Павловский Федор Иванов - Подгурянское общество потребителей
149. Дидешко Лаврентий Васильев - Гайсинское общество оптовых закупок

150. Павлюк Иван Тимофеев - Томашпольское общество потребителей
151. Балинский Марк Валентинов - Винницкое общество потребителей
152. Марцишен Михаил Игнатъевич - Соболянское общество потребителей
153. Забуснюк Григорий Трифонов - Лука-Милешковское общество потребителей
154. Лозицкий Марьян Константинович - Проскуровское общество оптовых закупок
155. Когут Демян Андреев - Жабокричское общество потребителей
156. Гуцул Иван Филиппов - Тырловское кредитное товарищество
157. Христик Павел Авксентъевич - Тырловское общество потребителей
158. Симоконь Никита Саввов - Джулинское кредитное товарищество
159. Бузылов Федор Яковлев - Винницкое общество „Кооперация“
160. Плетенчук Онисим Иванов - Стрижавское общество потребителей
161. Стадник Евграф Фомов - Кордышевское общество потребителей
162. Пахомов Лев Игнатъевич - Кордышевское общество потребителей
163. Выхрысюк Федор Карпов - Дубовецкое общество потребителей
164. Тарабань Влад. Кондратьевич - Бандуровское общество потребителей
165. Смолинский Исидор Михайлов - Шаргородское ссудо-сберегательное товарищество
166. Пастух Прокопий Л. - Крикливецкое ссудо-сберегательное товарищество
167. Василий Августов - Окнинское ссудо-сберегательное товарищество
168. Пташинский Антон Иванович - Подольский союз кредитных и ссудо-сберегательных товариществ

169. Колбусь Владимир Алексеевич - Винницкий государственный банк
170. Доморацкий Федор Корнильевич - Винницкий государственный банк
171. Зосимато Д. Г. - Подольский союз кредитных и ссудо-сберегательных товариществ
172. Сыч Василий Федоров - Лука-Мелешковское общество потребителей
173. Гордаш - [...]*
174. Обертынский Андрей Августович - [...]*
175. Забуснюк Григорий Порфирьевич - Лука-Мелешковское общество потребителей
176. Мамчур Терентий Давидович - Лука-Мелешковское общество потребителей
177. Ковалев Семен Евфремов - Лука-Мелешковское общество потребителей
178. Добында Василий Андреев - Винницкая уездная земская управа
179. Поляруш Степан Захарьевич - Чечельникское общество потребителей
180. Мазуренко Федор Евфремов - Тростянецкое общество потребителей
181. Василий Романов - Антоновское кредитное товарищество
182. Молчанов Лука Саввов - Звонихское общество потребителей
183. Пасиченко Яков Петрович - Немировское общество оптовых закупок
184. Воронин Илья Иванов - Немировское общество оптовых закупок
185. Горобчик Е. К. - Бандышевское кредитное товарищество
186. Войцицкий Алексей Филиппов - Лопатинское общество потребителей
187. Пошивальный Мефодий Петров - Лопатинское общество потребителей
188. Пайчук Григорий Федоров - Ольгопольское земство

189. Васютинский Виктор Степанович - Муровано-Куриловецкое общество оптовых закупок
190. Васалакий Яков Мефодиев - Студенское общество потребителей
191. Клименко Антон Петров - Корпоровское общество потребителей
192. Обертынский Андрей Иванов - Лука-Мелешковское общество потребителей
193. Гордашов Василий Федотов - Лука-Мелешковское общество потребителей
194. Мамчур Терентий Давидович - Лучанское общество потребителей
195. Лерман Давид Моисеевич - Немировское общество оптовых закупок
196. Чародеев Александр Иванович - Винницкая инспекция мелкого кредита
197. Ренский Афанасий Васильевич - Деражнянское общество оптовых закупок
198. Марусич Орефа Саввов - Лучанское общество потребителей
199. Глущенко Павел Михайлович - Каменецкий инспектор мелкого кредита
200. Корнечук Прокопий Евтихийев - Топольское ссудо-сберегательное товарищество
201. Скалецкий Фома Якимов - Тополевское ссудо-сберегательное товарищество
202. Скалецкий Михаил Корнилов - Тополевское ссудо-сберегательное товарищество
203. Метличенко Иван Захарьевич - Винницкая инспекция мелкого кредита
204. Билинский Петр Иванов - Бершадское общество оптовых закупок
205. Кренский Василий Францевич - Жабокричское общество оптовых закупок
206. Зильберман Е. Д. - Жабокричское общество оптовых закупок
207. Зинькевич К. Ф. - Загребельникский исполнительный комитет

208. Матвейчук Михаил Степанов - Комаровское общество потребителей
209. Сломинский В. В. - Комаровское общество потребителей
210. Коломиец Стах Мефодьевич - Гайсинский уездный инструктор
211. Мищук Иван Степанов - Гунчанское общество потребителей
212. Вишневский Филипп Андреев - Пироговское общество потребителей
213. Бунт Павел - Винницкое общество оптовых закупок
214. Рогожин Михаил Григорьевич - Винницкая инспекция мелкого кредита
215. Александрович Г. С. - Винницкий уездный инструктор
216. Щитнева Антонина Федоровна - Подольский союз кредитных и ссудо-сберегательных товариществ
217. Свидерский В. Н. - Винницкая уездная земская управа
218. Бондарчук А. И. - Байковское общество потребителей
219. Ройтенберг Х. И. - 1-е Могилевское ссудо-сберегательное товарищество
220. Кульматицкий Орест Иванович - Винницкое общество оптовых закупок
221. Гутик Тихон Александрович - Слободо-Ялтушковское кредитное товарищество

*ДАХМО. - Ф. 233. - Оп. 1. - Спр. 2886. - Арк. 2 - 4 зб.
Машинопис. Оригінал.*

**Так у тексті.*

**Стаття Д. В. Марковича «Какая должна быть
народная школа»**

Очередные земские собрания ежегодно проходят под лозунгом беречь культурную деятельность земства, беречь то нормальное течение общественной жизни, которые вызывают симпатии населения и приносят местному населению существенную пользу.

Это обстоятельство служит главным объяснением отсутствия сокращения смет, в особенности в такой области как народное образование.

Однако, несмотря на все возрастающие ассигнования земств, картина народного образования получается неутешительная. По данным всероссийской переписи 1897 г. средний процент грамотности среди всего населения России составляет 23,3 проц., причем в некоторых великорусских губерниях процент этот повышается до 36,1 проц. Грамотность же украинского населения не поднимается выше 16,4 проц. (Черниговская губ.), понижаясь в отдельных местностях до 10,5 проц. (Подольская губ.), до 9,4 (Волынская губ.) и даже до 6,3 проц. (Овручский у-д). Равным образом в великорусских губерниях (по данным VII вып. «Статист. сведений по народному образованию в Европ. России», МНП) грамотные новобранцы составляют 31 проц. или свыше [...]* всего числа, принятых в военную службу из этих губерний, причем по отдельным великорусским губерниям принятые новобранцы почти поголовно грамотны (напр., по Ярославской губ. 91 проц.), в украинских же губерниях число грамотных новобранцев – 55 проц., лишь немногим больше половины всего числа их, причем ни в одной из этих губерний число грамотных не поднимается выше 66 проц., не достигая, таким образом, средней нормы

грамотности новобранцев в центральных великорусских губерниях, но зато понижаясь по отдельным украинским губерниям до 46 проц. (Подольская губ.) и даже 39 проц. (Волынская). Причем, следует принять во внимание, что общий процент грамотных новобранцев в украинских губерниях в заключительной степени повышается благодаря наличности среди призываемых известного количества евреев, чехов и немцев-колонистов, почти поголовно грамотных. К совершенно аналогичным выводам приходим при рассмотрении данных о количестве грамотных новобранцев, имеющих свидетельства на льготу 3 разряда. В среднем по России таких новобранцев 24,6 проц., причем эта средняя норма варьируется по отношению к великорусским и малорусским губерниям след. образом: в 9 центральных великорусских губерниях она повышается в среднем до 42,4 проц. и наоборот в 8 украинских понижается до средней нормы в 20,9, т. е. вдвое меньше.

И получается в результате хроническое явление – рецидив безграмотности и если общий для всей России процент интеллигентных людей составляет 1,3 проц., то в нашем крае он понижается до 0,5 проц. «По общим итогам переписи, – говорит известный статистик А. А. Русов, – все русские (великороссы, малороссы, белорусы) считают среди себя 18 проц. грамотных (29 проц. мужч., 9 проц. женщ.), среди же украинцев грамотных только 13 проц. (23 проц. мужч. и 4 проц. женщ.)».

А раз это так, то следует подумать об этом заблаговременно, не боясь смотреть в глаза действительности.

Пренебрежение материнским языком в украинской массе, дает общеизвестные и давно установленные печальные последствия слабое развитие грамотности, отсутствие интереса к знанию, особенно сильный рецидив безграмотности, – словом, яркие признаки глубокого культурного упадка, захватывающего все стороны духовной жизни Украины. По наблюдению

земских деятелей украинских губерний, окончившие начальную школу нередко через 3–4 года по окончании совершенно забывают читать.

Мы не будем затрагивать принципиальной стороны вопроса о материнском языке в народной школе, они известны, известны достаточно из истории и практики западно-европейских государств и России. Крупные авторитеты западно-европейской педагогики и деятели практики в начальной школе наиболее культурных государств, сошлись в своих мнениях об этом предмете, считая местные наречия драгоценным средством общего образования и в то же время незаменимым пособием для изучения государственного языка. В настоящее время считается педагогической аксиомой, что легчайший и кратчайший путь к просвещению и умственному развитию – это родной язык в народной школе. Профес. Потенбня, говоря о том, какие трудности приходится преодолевать неокрепшему детскому уму при обучении на языке не материнском, так определяет результаты прохождения школы, не пользующейся родным языком детей. «Очевидно, что воспитанники такой школы, при равенстве прочих условий, будут во всех отношениях ниже тех, которым при поступлении в нее нужно было не забывать, а лишь учиться, прилагая школьные крохи к огромному дошкольному запасу мысли».

В интересах беспристрастия приведем мнения признанных авторитетов педагогики, слова людей и учреждений далеких в партийной исключительности и национальной узости.

Беспристрастные отзывы специалистов, труды которых являются для русских педагогов непререкаемым источником руководящих указаний по вопросам национальной школы, в высшей степени осуждают действующую систему и дают яркую характеристику отрицательного влияния народной школы на обычный тип школьника малорусской деревни. Вот что говорит Ушинский:

«Мало будет иметь успеха та школа, в которую дитя переходит из дома как из рая в ад и из которой оно бежит домой как из темного зла, в котором все темно, чуждо, непонятно, в светлый рай, где все ясно, понятно, близко сердцу; а почти такое впечатление должна производить школа на дитя-малороссиянина, когда оно станет посещать это страшное место, в котором одном только в целом селе и говорят на непонятном языке. Дитя, не слышавшее дома ни одного великорусского слова, начинает в школе с первого же дня ломать на великорусский лад, и добро бы еще на чисто великорусский, а то на тот отвратительный жаргон, который вырабатывается у малообразованного малоросса при старании говорить по-великорусски. Такая школа с первого же дня и неласково напомнит ребенку, что он не дома, и, без сомнения, покажется ему букою. Если такая школа не пустит корней в народную жизнь и не принесет для нее полезных плодов, то чему же здесь удивляться. Иначе и быть не может. Такая школа, во первых, гораздо ниже народа: что же значит она своею сотнею плохо заученных слов перед тою бесконечно глубокою, живою, полною речью, которую выработал и выстрадал себе народ в продолжение тысячелетия; во вторых, такая школа бессильна, потому что она не строит развития дитяти на единственной плодотворной душевной почве, на народной речи и на отразившемся в ней народном чувстве; в третьих, наконец, такая школа бесполезна: ребенок не только входит в нее из сферы совершенно чуждой, но и выходит из нее в ту же чуждую ей сферу. Скоро он позабывает несколько десятков великорусских слов, которым выучился в школе, а вместе с тем позабывает и те понятия, которые были к ним привязаны. Народный язык и народная жизнь снова овладевают его душою и заливают и изглаживают всякое впечатление школы, как нечто совершенно им чуждое. Что же сделала школа? Хуже, чем ничего. Она на несколько лет задержала естественное развитие дитяти; остается, правда,

грамотность или, лучше сказать, полуграмотность, и то не всегда, и может пригодиться к тому, чтобы на полурусском наречии написать какую-нибудь ябеду; душу же человека такая школа не развивает, а портит... Великорусская... грамота непременно погибнет без всякого доброго следа в малорусском селе».

Другой педагог Вессель, член ученого комитета министерства народного просвещения, высказывает мнение, что «не обучать народ родному языку значит не позволять развиваться мысли народной, всем духовным силам народа, значит оставлять народ в постоянном младенчестве. Если же мы станем обучать народ не его языку, а хоть самому сродному, ближайшему, то сделаем еще хуже; мы извратим самостоятельное умственное развитие народа, мы извратим всю духовную природу его».

Наконец, по последним сообщениям, Министерство Народного Просвещения предприняло реформу народного образования, на первой очереди в области начальной школы, которую предполагается поставить в условия, соответствующие требованиям рациональной педагогики. «Школа, – говорится в опубликованных мотивах проекта, – должна вызывать любознательность учащихся и дать возможность развиваться их умственным способностям», ибо лишь в такой школе – «могут проявиться дарования крестьянских детей». Это обстоятельство указывает, что министерством обращено должное внимание и на ту сторону дела, которую следует считать особенно важной в вопросе о рациональной постановке начального обучения – именно на огромное значение преподавания на родном языке учащихся. Совещание попечителей учебных округов, по газетным сообщениям, пришло к решению допустить в местностях с иноязычным населением родной язык учащихся в качестве языка преподавания в начальной школе.

Обратимся, наконец, к самой жизни. Каждая ее страница говорит о значительной непонятности и затруднительности русской речи для украинских детей.

Особенно важно отметить, по мнению академии наук, что малороссу с трудом дается понимание великорусских книг, посвященных изложению самых даже элементарных сведений, в виду именно различия обоих языков в обозначении предметов обиходного употребления: слова лошадь, мерин, телега, вдоль, мошеник, овин, рига, клет, подволока, польня, глаз, лоб, затылок, туча, молния, радуга, колодезь, пруд, мельница, мельник, боров, кукушка, тряпка, калитка, форточка, петух, насадка, нашесть и т. д. – непонятны или малопонятны малороссу. Помимо слов совершенно новых и непонятных большим препятствием является наличность слов однозвучных, но с иным значением. «Попробуйте истолковать украинскому ребенку, – говорит Гринченко, – что луна, это месяц, а не эхо, что наглый – без меры нахальный, а не скоропостижный, что уродливый – безобразный, а не красивый, что рожа – противная физиономия, а не благоухающий цветок. Затруднение это еще более осложняется тем обстоятельством, что иногда омоним – русский глагол по-украински обозначает существительное или наоборот (пил – піл, пасти – пасти)». Следует еще отметить различия синтаксические. «Когда, например, украинский ребенок читает: «она пошла за водой», это ему кажется смешным, так как по-украински можно сказать по воду, а за водой значит, что ее понесло по течению воды».

При большом несходстве русских и украинских слов, простейшая фраза ставит в тупик украинского ребенка. Вы говорите: «мать била сына», а он слушает и воспринимает: мать – иметь, била – белая, сына – сына; получается «иметь белая сына». Выражение «торговец сложил товар в ящики» вызывает удивление детей. «Разве коровы и волы могут сидеть в ящике?» (по-

украински «товар» – рогатый скот, а русское слово «товар» переводится словом «крам».

«Так, говорит в своих воспоминаниях одна русская учительница, – сквозь видимый миру смех и невидимые, незримые ему слезы работает учитель в чужой для него семье; так работает школьник с чужим ему учителем».

И между этими чужими людьми еще одна каменная стена – это книги и учебники неприспособленные к условиям жизни и быта местного населения.

Возьмем примеры:

«Невзрачна, некрасива наша деревенька: кое-где торчат около почернелых изб березки; румяная раскидалась рябина со своими ярко-красными кистями; иногда деревянный репеек (резной из дерева круг в роде флага) развивается над крышей с мочальной лентой, либо деревянный резной петушок торчит над светелкой» (Радонежский, «Родина», стр. 61).

Деревня Горки – моя родина. Всего в деревне 20 изб. Они построены из еловых и сосновых бревен. Недалеко от деревни лес начинается мелким ельником и сосняком. Много елей и толстых сосен... но попадаются также и белоствольные березки и осины с трепещущими листьями (Бунаков «В школе и дома», статьи «Моя родина», «Окрестности моей родины»).

«Да ведь это совершенно чуждо нашему ребенку, – говорит Б. Д. Гринченко, – наши хаты не строятся из еловых и сосновых бревен; репейков, вырезанных петушков и мочальных лент на них нет; стены их не чернеют, а белеют; березы возле них не торчат, а растут вишневые деревья, вербы и пр.; если есть лес, то он не еловый и пр., и пр. Что кроме унылого недоумения, может вызвать такое описание, в душе нашего ученика?.. Разве это его родина?.. Но иной родины в книге нет, и ему приказывают считать своею ту, которая полагается по программе». Тоже в отношении истории, географии, они заменяются чужими. «Если мы обратимся к задачникам, – говорит В. Прокопович (прочитавший доклад «Народная школа и родной язык Украины», на

всероссийском съезде учителей и деятелей по народному образованию, послуживший причиной увольнения автора от должности преподавателя гимназии), – то помимо общей, быть может неприспособленности задач к условиям крестьянского быта, даже в лучших, нашему мальчику приходится преодолевать и специальные трудности. Мало того, что ему нужно перевести задачу, необходимо еще объяснить, что это за предметы, близкие и понятные его русскому товарищу... Так в школе для мальчика лишенного своей родины, своего прошлого, нет ничего близкого: чужая природа, чужие люди, чужие обычаи, чужая история».

Необходимость родного языка в народной школе, зародившись в умах лучших педагогов, постепенно проникает в сознание все более и более широких кругов населения, проникая даже и в учреждения, казалось, далекие от жизни.

Императорская академия наук в своей записке «Об отмене стеснений малорусского печатного слова» указывает на «отчасти полное незнакомство». К мнению Академии присоединяется Харьковский университет, находя необходимым введение в школу украинского языка. За лучшими русскими педагогами (Ушинский, барон Корф, Вессель) шли педагогические советы некоторых гимназий Киевского учебного округа («Киевская 2-я, Житомирская»). Ряд резолюций различных съездов, начиная со всероссийских, как напр. технический 1903 г. или общеземский по вопросам народного просвещения, до мелких провинциальных, как миссионерский в Браилове 1910 г. или законоучительский в Почаеве того же года. Этот голос людей с мест находит свое выражение и на епархиальном съезде Подольского духовенства в 1906 г., решившем возбудить ходатайство перед Св. Синодом о разрешении пользоваться для преподавания в начальной школе родным языком учащихся. Наконец, в наши дни, мы имеем законопроект епископа Никона об

украинских школах, имеющий симптоматическое значение, как исходящий от епископа и природного великоросса. К общему движению примкнули городские думы: Полтавская (1905), Одесская (1905), также земства: Черниговское (1881), Полтавское (1910). За ними шли южные с.-х. комитеты 1902 года, напр. Хотинский, Бердянский, Лохвицкий и др. Но едва ли не особенно важным будет заявление 37 членов III Государственной Думы о необходимости украинского языка в школе. «Мысль эта, по вескому свидетельству народных представителей, является достоянием не только интеллигентных слоев малорусского общества, но глубоко проникает в сознание народной массы, живо ощущается самим народом; опросы крестьян не оставляют в этом случае никакого сомнения». И действительно, об этом говорят анкеты, приговоры многих крестьянских обществ и т. д. Не остался безучастным Комитет Министров, признавший в заседаниях 30 и 31 декабря 1904 г., что «применение изъясненного запрета (речь идет о цензурных только ограничениях), значительно затрудняя распространение среди малорусского населения полезных сведений путем издания на понятном для крестьян наречии книг, препятствует повышению нынешнего узкого культурного уровня». И, наконец, указ Св. Синода от 12 октября 1907 г., разрешивший учителям Подольской Епархии пользоваться малорусским языком в церковных школах с соответствующим населением; в силу этого указа разрешалось введение во второклассных школах и в Винницкой церковно-учительской школе преподавание украинского языка.

И вот, в этом утверждении кроется ответ на необходимость введения украинского языка в школу. Интересы культуры не противопоставляются интересам государства, но только подчеркивают необходимость более энергичного развития жизненных сил народа, тем более, что в момент мирового экономического и

культурного кризиса необходимо быстрое распространение знаний в народных массах, для улучшения экономических условий их жизни, для повышения их энергии, работою которых обуславливается поступательное движение всего государства. «Переживаемое Россией тяжелое время, – говорится в «Докладной записке Министерству Народа**», посвящ. об украинской школе», – ставит перед правительством и обществом особенно серьезные задачи в этом направлении, ибо возмещение тяжких затрат, вызванных мировой войной, и восстановление сил народного организма потребуют крайнего напряжения усилий со стороны государства и народа. Особенно тяжело отразится экономический кризис на украинских губерниях, население коих, в силу национальной постановки школы и без того испытывало тягостное влияние низкого уровня с.-х. техники и слабо развитой промышленной жизни края, все природные богатства которого не могли удержать коренных жителей от массового переселения в отдаленные губернии. Если практиковавшееся до сих пор сознательное пренебрежение к народной украинской школе таким важным просветительным орудием, как родной язык учащихся, нельзя не признать огромною историческою ошибкою, то в настоящий серьезный момент продолжение той же политики в школьном вопросе принесло бы государству вред, едва ли поправимый в будущем».

А поэтому в школах Подольской губернии школьное образование должно вестись на местном, родном языке учащихся.

В средних и высших школах русскому языку должно быть отведено видное место в качестве обязательного предмета.

Школьные руководства и пособия необходимо по языку и содержанию приспособить к условиям жизни местного населения. В программу преподавания начальных школ необходимо ввести в соответственных

размерах изучение украинского языка и географии Украины.

В основе сказанного лежит одно – школа должна быть действительно народной.

Этого требуют здоровые педагогические принципы, справедливость и жизнь...

Свободный голос (ежедневная газета). – Винница. – 1917. – 18 марта.

*Нерозбірливо

**Так у тексті

ANNOTATION

Podillia cooperative congress was held in Vinnytsia on April 9-11, 1917 with the participation of more than two hundred delegates. It was summoned by the Provincial land registry of the small credit, Podillia union of credit and lending-saving societies, Vinnytsia and Kamianets inspection of small credit at the state bank branch and Vinnitsa wholesale procurement society. The organizing committee included well-known Podillia cooperators and public figures, including D. Markovych, P. Rennenkampf, H. Suprun, M. Vasylevskyi, A. Horodetskyi, and others.

The importance of the forum is in the fact that it took place under qualitatively new socio-political conditions, when in Russia, as a result of the revolution, conditions were created for the free development of social life and the cooperative movement in particular. It was facilitated by the adoption by the Provisional Government on March 20, 1917, of the new law on cooperative societies and their unions. The regulatory document abolished existing at that time restrictions on the organization and activity of cooperatives and associations.

The agenda of the congress included a number of topical issues, which the organizers divided into three groups: political issues related to national affairs, and issues that should have helped to establish cooperative societies. In particular, the delegates discussed the problem of the revolutionary processes in Europe and the coup in Russia, the forms of the state regime and the democratic republic, the rights of national minorities as part of the state formations, the Constituent Assembly, the role of cooperatives in the organization of the rear and providing the army, etc. In the context of the agenda, the Ukrainian issue was particularly distinguished in its various manifestations.

The meetings of the congress, as a rule, took place in fruitful discussions. The delegates expressed different approaches and ways of solving important problems.

However, the voting for the final resolutions demonstrated the unity of the forum participants. Practically all decisions were taken unanimously.

The Podillia cooperative congress called for the nationalization of the school and the introduction of the Ukrainian language in all Ukrainian institutions. The delegates recognized that only the national-territorial autonomy of Ukraine was able to meet the needs of Ukrainian and other peoples, and therefore voted for the autonomy of Ukraine and the federal system of Russia. At the same time, one of the main principles of the implementation of this right was the guarantee of the rights of national minorities living in Ukraine.

In the resolution on the cohabitation of peoples, the congress declared the equality of all peoples without difference of nationality and religion and called for the construction of free life on these principles. As for the army, the forum expressed the idea that all cooperative organizations should support the army in the fight against the enemies. To this end, the congress called on the citizens of Podillia region to join the distribution of the subscription to the loan of freedom among the population, for the sake of which it recommended to the cooperatives to deploy active work in this direction, stressing that it should become a sacred matter and the indispensable duty of everyone.

Concerning the agrarian question, the congress agreed with the fundamental principle that the land should belong to the person who cultivates it, but at the same time it called to wait for the Constituent Assembly, which was responsible and had the right to make the lawful decision. Forced land grabbing the forum recognized illegal that should be punished by state bodies, as it can lead to negative results in the issue of proper supply of the army. The way to reach the understanding at this stage of social development the congress saw in the combination of cooperative leaders and peasants as well as the election of administrative units, which, being elected by the people and responsible to them,

would help to solve the land issue in the interests of labour land democracy.

Separately, the congress called on the cooperatives to provide effective assistance in supplying the army. In order to implement this idea a number of urgent measures were worked out. They included, in particular, the use of the necessary means for sowing the whole land, assistance in the organization of villages and parishes on the new basis, contribution to the creation of district and provincial civil society organizations, to deal comprehensively with the dark rumours, distributed by some representatives of the old power, by all possible means to provide assistance for the protection of the rule of law in the villages, to assure the population of the need to patiently and confidently wait for the solving of all the most important issues by the Constituent Assembly.

The congress formed the Podillia region provincial cooperative committee, which included well-known cooperators (O. H. Vetvynskyi, D. V. Markovych, A. N. Horodetskyi, M. N. Kukulevskyi, M. K. Lozynskyi, P. F. Krekoten, P. M. Bedynskyi, P. F. Bunt and H. M. Suprun) and was supposed to develop model statutes for the cooperatives.

Finally, the congress appealed to the Provisional Government with the request to establish firm prices for bread and not to approve new prices for grain from the harvest of 1916, as it would be unfair to those owners who showed their patriotic feelings and sold their bread to the army.

As we can see, the decision of the Podillia cooperative congress clearly defined the position of the cooperators regarding the national principles of building the future of their country. The forum outlined the proposals of the cooperative community in preserving the state complex, maintaining its integrity, ability to defend its interests and introduction of any changes only on the basis of law and right.

The scientific publication is carried out on the solid source base with the use of archival documents and materials of the periodicals. The appendixes list the participants of the Podillia region cooperative congress and the article by D. V. Markovych about the objective need for teaching children in schools of different levels in their mother tongue.

The publication is intended for teaching and student audience, and will also be useful to anyone interested in issues of national history, cooperative movement and history of Podillia region.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Адамський В. – 7
Александрович Г. С. – 75
Аліман М. В. – 5
Андришин С. Ф. – 65

Б

- Бабенко С. Т. – 5
Бадік М. – 15
Бадорний Н. Н. – 69
Баженов Л. В. – 5, 7–8
Балинський М. В. – 72
Балосогло Ф. А. – 68
Балюк – 5
Барабаш Д. Н. – 71
Барановський М. Ф. – 65
Барановський Х. – 10
Бартко – 22
Бац К. Т. – 39, 70
Белик І. І. – 68
Білінський П. І. – 74
Бідинський Н. И. – 57, 61
Білімович О. Д. – 11
Бойко В. – 10
Бойко М. К. – 70
Бойко О. – 10
Бойлук І. Я. – 69
Бондарчук А. І. – 30, 75
Бондарчук А. Н. – 67
Бортник М. Н. – 67
Бригіда В. С. – 40, 49, 68
Бриль Н. Я. – 24
Бузилов Ф. Я. – 72
Буйницький О. А. – 7
Бунт П. Т. – 31, 48, 57, 61, 75
Бурлак М. А. – 66

В

- Васалакий Я. М. – 74
Василевський М. Є. – 24, 54
Василишин С. О. – 70
Василій А. – 72
Василій Р. – 73
Васютинський В. С. – 74
Ващук Д. П. – 7
Верба А. М. – 71
Верстюк В. – 10
Вессель – 78, 83
Ветвинський О. Г. – 24, 28,
34, 41, 45, 50, 57, 61
Винниченко В. К. – 7
Вихристюк Ф. К. – 72
Вишневський Ф. А. – 75
Відибіда П. П. – 56
Візнюк Є. А. – 67
Вікарчук В. Г. – 67
Возняк І. І. – 70
Войцицький О. Ф. – 73
Воловик В. П. – 7
Воловик О. В. – 7
Воловодюк Г. Г. – 33, 49, 69
Волошин Я. М. – 68
Воронін І. І. – 31, 38, 73

Г

- Гаврилов – 12
Гаврилюк В. П. – 69
Гаврисюк М. Г. – 67
Гавришків У. – 15
Галушко К. Ю. – 9
Гамилюк І. І. – 71
Гандзюк В. О. – 5
Герлих Н. Х. – 70
Гичак К. Я. – 71

Глущенко П. М. – 74
Грабчак Г. Л. – 65
Гойко І. Д. – 69
Головатюк І. В. – 68
Голомовлов Л. С. – 71
Гончарук Ф. П. – 70
Гордаш – 73
Гордашов В. Ф. – 74
Горобчик Є. К. – 73
Городецький А. Н. – 22, 24,
26–27, 40, 57, 61
Грабовський Л. Ф. – 65
Григор'єв Наш – 8
Григорчук П. С. – 5, 7
Грицак Я. – 15
Грінченко Б. – 81–82
Громан В. – 12
Гутик Т. О. – 75
Гуцул І. Ф. – 53, 72

Д

Данилюк В. Г. – 5
Даценко І. І. – 70
Дешиця А. – 15
Дидешко Л. В. – 71
Дих С. А. – 70
Джалун Є. І. – 66
Добинда В. А. – 73
Добровольський К. І. – 67
Довбня Є. Я. – 51, 70
Доморацький Ф. К. – 73
Дорогостайський Н. Я. – 70
Дорошенко Д. – 9
Доскоч С. В. – 70
Драченко М. В. – 33, 68
Дудич В. Є. – 24

Є

Єверчик Є. М. – 71
Єлизавета – 46

Ж

Желізняк Я. І. – 69
Журавський Г. І. – 65

З

Забавський М. С. – 66
Забуснюк Г. П. – 73
Забуснюк Г. Т. – 72
Завальнюк О. М. – 5–6
Загурський Ф. І. – 67
Заремба О. О. – 7
Захарчук Х. І. – 67
Зільберман Є. Д. – 36, 74
Зінкевич К. Ф. – 74
Златоустовський П. Г. – 24
Злотчанський В. Л. – 21
Зосімат Д. Г. – 32, 39, 56,
73

І

Ігнат'єва – 35
Іонов Ф. – 12

К

Казанасмас Г. – 45
Карабиневиц П. С. – 29, 43,
49, 52, 69
Карпенко Г. Т. – 66
Катерина II – 47
Киван Г. – 15
Кислиць А. В. – 70
Клименко А. П. – 74
Кметь В. Т. – 40, 70
Коваль Я. І. – 71
Ковальов С. Є. – 73
Ковальчук А. І. – 66
Коврига Д. М. – 65
Когут Д. А. – 72
Кожухар Г. І. – 65
Козак М. М. – 66
Козловський Н. П. – 67

Козловський С. п. – 69
Колбусь В. О. – 73
Колесник В. М. – 70
Коломієць С. М. – 42, 49–
50, 75
Колтун Ф. Д. – 71
Копилов С. А. – 5
Кореневський – 68
Корнечук П. Є. – 74
Корнійчук В. О. – 71
Корф – 83
Костюк Т. М. – 68
Котловой А. Є. – 67
Кравчук І. Ф. – 48, 67
Крекотень П. Ф. – 61
Кренський В. Ф. – 74
Крисота І. Ф. – 57
Куземський С. І. – 29, 35,
52, 56, 70
Кузіна Б. С. – 5, 8
Кукулевський М. М. – 57,
61
Кульматицький О. І. – 75
Курманаву В. А. – 68

Л

Ленерман Д. М. – 35, 51
Лерман Д. М. – 74
Ливенчук П. А. – 66
Лисенко В. А. – 65
Лисяк-Рудницький І. – 15
Лиськов М. Т. – 71
Литвицький М. О. – 53, 55
Лічман С. Т. – 66
Логінов О. В. – 6
Лозицький М. К. – 31, 57,
61, 72
Лозовий В. С. – 6
Лукеєв С. П. – 68

Луц Ф. Є. – 65
Люткевич І. С. – 24
Львов Г., князь – 25, 63

М

Магась-Демидас Ю. І. – 9
Мазуренко Ф. Є. – 73
Малайда Г. Ф. – 31, 54, 67
Малицький В. Р. – 38
Мамчур Т. Д. – 73, 74
Манилюк А. К. – 65
Маркович Д. В. – 5, 24–26,
34, 36, 39, 44–45, 48–49, 57–
58, 61, 63, 76
Марочко В. І. – 5
Мартинюк Д. В. – 66
Марусич О. С. – 74
Марцишен М. І. – 72
Матвійчук М. С. – 75
Мачушенко В. І. – 24, 32,
35, 38, 43
Мельник А. С. – 66
Мельник С. І. – 67
Меняйло І. д. – 69
Метличенко П. І. – 74
Михайлик А. О. – 8
Міщук І. С. – 75
Молдавський Ф. А. – 66
Молчанов Л. С. – 73
Молчанов С. А. – 66
Моцний Т. Й. – 70
Мясоєдов – 24

Н

Нечитарок М. С. – 71
Николук К. Н. – 69
Новиков Б. О. – 24, 50

О

Обертинський А. А. – 73
Обертинський А. І. – 74

Окопник Н. Н. – 68
Олександр II – 47
Олександр III – 9

П

Павловський Ф. І. – 71
Павлюк І. Т. – 72
Павлюк М. Н. – 53, 69
Пайчук Г. Ф. – 73
Пайчук Ф. М. – 71
Паламарчук С. З. – 66
Панкеева Е. – 15
Парфентьев П. Д. – 66
Пасиченко Я. П. – 52, 73
Пастух П. Л. – 72
Пахомов Л. І. – 72
Пересунько В. В. – 69
Петро І – 46–47
Петров Д. Ф. – 67
Плетенчук О. І. – 72
Подлубник І. І. – 68
Подручний Я. І. – 70
Пожарський П. – 10
Полійчук Я. Т. – 71
Поліщук С. Й. – 66
Половець В. М. – 10
Полуботок П. – 46
Поляруш С. З. – 33, 36, 39,
56, 73
Попик М. С. – 66
Потебня – 78
Пошивальний М. П. – 73
Продан Д. М. – 54, 68
Прокопович В. – 82
Прокопович С. Н. – 11
Пташинський А. І. – 72

Р

Радонежський – 82
Рак Й. А. – 70

Распутін Г. – 24
Распутний М. Л. – 69
Рекрут В. П. – 5, 8
Ренненкампф М. Н. – 14,
27–28, 30, 34, 63
Ренненкампф П. Н. – 43
Ренський А. В. – 74
Рогожин М. Г. – 75
Родзянко М. – 25, 63
Рожковський К. А. – 69
Розумовський К. – 46
Ройтенберг Х. І. – 75
Русов А. – 77

С

Свідерський В. Н. – 38, 75
Семенко Л. І. – 6
Серпинський М. К. – 68
Сестринцев С. В. – 71
Симоконь М. С. – 72
Сич В. Ф. – 73
Сірак С. І. – 69
Скаун П. П. – 67
Скалецький М. К. – 74
Скалецький Ф. Я. – 74
Скробанський І. І. – 65
Сломинський В. В. – 75
Смолинський І. М. – 72
Співак Л. І. – 17, 68
Стадник Є. Ф. – 49, 72
Станевич О. М. – 28, 33, 63
Стецюк В. Б. – 5–6
Сулима І. М. – 68
Супрун Г. М. – 24, 42, 49,
52, 54, 57, 61
Сухомлинов – 24

Т

Тарабань В. К. – 72
Тарахколь Х. А. – 66

Тигіпковський А. Х. – 69
Титор В. П. – 65
Ткач К. І. – 70
Тодоренко В. В. – 67
Тустановський Й. І. – 69

У

Усатьян З. І. – 65
Ушинський – 78, 83

Ф

Фареній І. А. – 5, 9
Федьков О. М. – 9
Фурман І. Ф. – 68
Фурман К. С. – 68

Х

Харусь Н. І. – 40
Хитрук Л. П. – 71
Хмельницький Б. – 47
Христич П. А. – 72
Христюк П. – 9-10

Ц

Цешковський А. О. – 71
Цимбал А. М. – 67
Цир М. А. – 67
Циркан М. З. – 65
Цюпак А. А. – 8

Ч

Чайковський Н. – 12
Чародеев О. І. – 74
Чмуль А. – 12
Чхеїдзе М. – 26, 63

Ш

Шаргородський В. Н. – 68
Шингарьов А. І. – 11-12,
44, 64

Шпакович В. Н. – 12

Щ

Щерб Г. Є. – 67
Щерба О. К. – 69
Щитнева А. Ф. – 75

Ю

Юрченко І. Ф. – 65

Я

Якимишин І. П. – 69
Якович – 40
Якович Г. Б. – 71
Яковишен І. Т. – 66
Яковлев І. І. – 68
Якушкевич – 42
Ярометін І. С. – 66
Яценко О. В. – 5, 8

ЗМІСТ

Адамський В. Р. Подільський кооперативний з'їзд (9-11 квітня 1917 р.)	5
Додаток А. Список представників кредитних, ощадно-позичкових та споживчих товариств Подільської губернії, запрошених на кооперативний з'їзд 9-11 квітня 1917 р. у м. Вінниці.....	65
Додаток Б. Стаття Д. В. Марковича «Какая должна быть народная школа».....	76
Annotation.....	87
Іменний покажчик.....	91

Наукове видання

В. Р. Адамський
Подільський кооперативний з'їзд
(9-11 квітня 1917 р.)

Художнє оформлення *Сергій Колісник*
Комп'ютерна верстка *Сергій Повзун*
Літературний редактор *Олеся Барташук*
Літературний редактор (англійська мова) *Ярослав*
Нагорний

Підписано до друку 15.12.2017. Формат 84x108/32.
Папір офсетний. Гарнітура Book Antigua.
Ум. друк. арк. 6,2. Обл. вид. арк. 6,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 143.

Друк ФОП Мельник А. А.
Тел. (0382) 74-32-22; (0382) 74-69-49
м. Хмельницький
вул. Чорновола, 37